



НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

БЮЛЕТЕНЬ КОМІТЕТУ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА

(інформаційний дайджест у сфері сімейного права)
за II квартал 2025 року
Випуск 21



КОМІТЕТ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА
2025

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА.....	3
1.1. Закони та інші нормативно-правові акти.....	3
1.2. Законопроєкти.....	4
II. СУДОВА ПРАКТИКА.....	5
2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя.....	5
2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів.....	10
2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини	14
2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей.....	19
2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав.....	22
2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів.....	23
2.1.7. Справи щодо інших сімейно-правових спорів.....	25
2.2. Практика Європейського суду з прав людини.....	26
2.2.1. N. S. v. the United Kingdom (№38134/20).....	26
2.2.2. BILYAVSKA v. Ukraine (№84568/17).....	27
2.2.3. VAN SLOOTEN v. the Netherlands (№45644/18).....	28
III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ	30
3.1. Дисертації.....	30
3.2. Публікації, які не відносяться до розряду наукових.....	30

Відповідальний редактор Бюлетеня:
Бабенко Ю. С.

Редактори:
Бузанов Д. В., Водоп'ян Т. В.,
Попіка І. А., Тута І. В.,
Ліфляничик С.І., Максименко О.О.,
Кухаренко О.О.

Контакти:
04070, м. Київ, вулиця Борисоглібська, 3, 5-й поверх

Комітет НААУ з питань сімейного права

Голова Комітету Гретченко Л. Л.

Електронна пошта: l.hretchenko@mail.unba.org.ua

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Закони та інші нормативно-правові акти

Закон України від 14.05.2025 №4438-IX «Про внесення змін до Закону України "Про охорону дитинства" щодо захисту прав депортованих, примусово переміщених дітей»

Метою і завданням Закону є запровадження правового визначення депортованих, примусово переміщених дітей, правові підстави прийняття порядку повернення таких дітей на територію України, де органи державної влади здійснюють свої повноваження, їх реінтеграція та адаптація.

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4438-20#Text>.

Закон України від 14.05.2025 №4439-IX «Про внесення змін до статті 212 Сімейного кодексу України щодо визначення осіб, які не можуть бути усиновлювачами»

Метою Закону є законодавче забезпечення захисту найкращих інтересів дитини під час вирішення питання усиновлення, влаштування до інших форм сімейного виховання.

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4439-20#Text>.

Закон України від 14.05.2025 №4440-IX «Про внесення зміни до статті 30-1 Закону України "Про охорону дитинства" щодо реалізації права дітей на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів»

Метою Закону є законодавче врегулювання питання надання дітям статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту та усунення законодавчої колізії в цьому питанні.

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4440-20#Text>.

Закон України від 17.06.2025 №4499-IX «Про внесення зміни до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невинуватдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях»

Метою Закону є внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, які мають сприяти запобіганню протиправному переміщенню та свавільному утриманню (невинуватданій затримці репатріації) дітей та унеможливити ситуацію безкарності за вчинення відповідних злочинів щодо українських дітей, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4440-20#Text>.

Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2025 №385

«Про внесення змін до Порядку реалізації експериментального проекту щодо проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі»

Повний текст постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2025-%D0%BF#Text>.

Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2025 №653

«Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей»

Повний текст постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2025-%D0%BF#Text>.

Постанова Кабінету Міністрів України від 09.05.2025 №528

«Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. №866 і від 8 жовтня 2008 р. №905»

Повний текст постанови за посиланням:

<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-poriadkiv-zatverdzenykh-postanovamy-kabinetu-s528090525>.

Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2025 №658

«Про затвердження Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми»

Повний текст постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2025-%D0%BF#Text>.

Постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.2025 №702

«Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо здійснення органами опіки та піклування, службами у справах дітей повноважень стосовно організації діяльності дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей»

Повний текст постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702-2025-%D0%BF#Text>.

1.2. Законопроекти

4

Проект Закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення відповідальності батьків за правопорушення, вчинені малолітніми та (або) неповнолітніми дітьми»

Номер, дата реєстрації: 11000 від 30.06.2025.

Метою законопроекту є вдосконалення положень Кодексу України про адміністративні правопорушення у частині відповідальності батьків та осіб, що їх замінують, за правопорушення, пов'язані з малолітніми та (або) неповнолітніми, шляхом усунення законодавчих прогалин. Проект спрямований на поширення дії норм адміністративної відповідальності на всі випадки невиконання обов'язків стосовно малолітнього та (або) неповнолітнього. Це підвищить захист прав та інтересів малолітніх та (або) неповнолітніх шляхом належного притягнення винних осіб до відповідальності. Основним завданням законопроекту є встановлення чіткої адміністративної відповідальності в ситуаціях, коли об'єктом правопорушення виступає малолітня дитина. Таким чином, буде забезпечено однаково відповідальність за порушення прав дітей обох вікових категорій – як малолітніх (до 14 років), так і неповнолітніх (14 – 18 років).

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56683>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 315 Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем»

Номер, дата реєстрації: 13327 від 30.05.2025.

Метою проекту Закону є встановлення на законодавчому рівні юрисдикції справ про встановлення факту проживання однією сім'єю із військовослужбовцем, який загинув (помер) під час участі в бойових діях, забезпечення здійснення заходів з національної безпеки і стримування збройної агресії Російської Федерації.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/56484>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 238 Сімейного кодексу України щодо уточнення підстав скасування усиновлення»

Номер, дата реєстрації: 13283 від 14.05.2025.

Законопроект спрямований на удосконалення положень Сімейного кодексу України в частині уточнення підстав для скасування усиновлення.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56398>.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 162 Сімейного кодексу України щодо уточнення питань зміни місця проживання дитини»

Номер, дата реєстрації: 13282 від 14.05.2025.

Законопроект спрямований на удосконалення положень Сімейного кодексу України в частині уточнення положень щодо самочинної зміни місця проживання малолітньої дитини одним з батьків.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56399>.

Проект Закону «Про внесення змін до Цивільного кодексу України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту пріоритетного права на опікунство та піклування»

Номер, дата реєстрації: 13215 від 25.04.2025.

Основною метою законопроекту є запровадження механізму попереднього визначення осіб, які матимуть пріоритетне право на призначення опікунами чи піклувальниками. Цілями законопроекту є: - забезпечення найкращих інтересів дітей та інших осіб, які потребують опіки чи піклування; - створення правового механізму реалізації волі особи щодо майбутнього призначення опікунів, піклувальників на випадок втрати нею дієдатності; - створення правового механізму реалізації волі батьків щодо майбутнього призначення опікунів та піклувальників; - вдосконалення процедури тимчасового влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; - гармонізація українського законодавства з кращими міжнародними практиками у сфері опіки та піклування; - створення додаткових гарантій захисту прав дітей військовослужбовців та інших осіб, які виконують обов'язки, пов'язані з обороною держави.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56259>.

Проект Закону «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя»

Номер, дата реєстрації: 13158 від 07.04.2025.

Законопроект спрямований на удосконалення положень Сімейного кодексу України в частині поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Посилання для ознайомлення із законопроектом:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56155>.

II. СУДОВА ПРАКТИКА

2.1. Практика Верховного Суду

2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя

Постанова Верховного Суду від 02.04.2025 у справі №521/12178/19

Для визначення моменту виникнення права на позов важливими є як об'єктивні (сам факт порушення права), так і суб'єктивні (особа довідалася або повинна була довідатися про це порушення) чинники. ЦК України дає підстави для висновку про презумпцію можливості та обов'язку особи знати про стан своїх майнових прав, а тому доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про визнання права власності та поділ спільного майна подружжя.

Позов мотивовано тим, що позивач і відповідачка перебували у зареєстрованому шлюбі, який був розірваний рішенням суду від 28.03.2014.

У період шлюбу сторони набули у власність квартиру на підставі договору купівлі-продажу, укладеного відповідачкою за згоди позивача. Право власності на квартиру було зареєстровано на відповідачку.

Придбання квартири відбувалося за рахунок кредитних коштів, під поруку зі сторони позивача, а також спільних коштів, згоду на використання яких позивач надавав відповідачу на підставі нотаріально посвідченої заяви.

Під час розгляду справи про розірвання шлюбу позивач пред'явив до відповідачки зустрічний позов про поділ майна подружжя, у прийнятті якого ухвалою суду було відмовлено та направлено для автоматизованого розподілу, за результатами якого позов передано на розгляд іншій судді. Надалі за заявою позивача винесено ухвалу суду про повернення позовної заяви про поділ майна подружжя.

Подання вказаного позову було пов'язано з його бажанням вирішити питання поділу спільного майна під час процесу розірвання шлюбу.

Фактично після розірвання шлюбу та до 23.05.2019 його права відповідачкою не оспоровалися, він проживав у спірній квартирі разом з відповідачкою та їхнім спільним сином, мав вільний доступ до квартири та дбав про належність її стану, не мав намірів на розгляд справи про поділ майна поза межами справи про розлучення, у зв'язку із чим було відкликано позов до відкриття провадження у зв'язку з відсутністю спору.

У травні 2019 року позивач приїхав до сина для побачення, але відповідачка відмовила йому у доступі до квартири та викликала наряд патрульної поліції. Того ж дня позивач звернувся до поліції із заявою про порушення права на доступ до житла.

На підставі викладеного позивач просив визнати квартиру спільним сумісним майном сторін та здійснити поділ вказаної квартири шляхом визнання права власності по ½ її частини за кожним.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову позивача відмовлено.

Рішення суду першої інстанції та постанова апеляційного суду мотивовані обґрунтованістю позовних вимог, оскільки спірна квартира набута у період перебування сторін у шлюбі, а тому є об'єктом права спільної сумісної власності колишнього подружжя.

Разом з тим у лютому 2014 року позивач подавав до суду позов про поділ майна подружжя, а саме спірної квартири, що вказує про його бажання захистити своє право на частку у спільному майні подружжя. Тобто з лютого 2014 року почався перебіг позовної давності до позовних вимог. Звернувшись до суду з аналогічним позовом у липні 2019 року, позивач пропустив указаний строк, що є самостійною підставою для відмови у позові відповідно до статті 257 ЦК України. Підстав для поновлення строку позовної давності суди не встановили.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій просив скасувати рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду, а також ухвалити нове судове рішення, яким позовну заяву позивача задовольнити в повному обсязі.

Верховний Суд касаційну скаргу позивача залишив без задоволення, а судові рішення попередніх інстанцій без змін, вказавши на відсутність підстав для їх скасування.

У постанові Верховний Суд погодився з висновками суду першої та апеляційної інстанцій про застосування строку позовної давності до позову позивача з огляду на таке.

Згідно зі ст. 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Згідно із ч. 4 ст. 267 ЦК України вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

У ч. 2 ст. 72 СК України визначено, що до вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки. Позовна давність обчислюється від дня, коли один зі співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності.

За змістом статей 256 – 257 та 261 ЦК України початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення у зацікавленої сторони права на позов, тобто можливості реалізувати своє право в примусовому порядку через суд.

Для визначення моменту виникнення права на позов важливими є як об'єктивні (сам факт порушення права), так і суб'єктивні (особа довідалася або повинна була довідатися про це порушення) чинники.

Порівняльний аналіз термінів «довідався» та «міг довідатися», що містяться в статті 261 ЦК України, дає підстави для висновку про презумпцію можливості та обов'язку особи знати про стан своїх майнових прав, а тому доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо.

Під час вирішення питання щодо дотримання строку звернення до суду необхідно чітко диференціювати поняття, «дізналася» та «повинна була дізнатися» про порушення права. Під поняттям «дізнався» необхідно розуміти конкретний час, момент, факт настання обізнаності особи щодо порушення її прав, свобод та інтересів. Поняття «повинен був дізнатися» необхідно розуміти як неможливість незнання, високу вірогідність, можливість дізнатися про порушення своїх прав. Зокрема, особа має можливість дізнатися про порушення своїх прав, якщо їй відомо про обставини прийняття рішення чи вчинення дій і у неї відсутні перешкоди для того, щоб дізнатися про те, яке рішення прийнято або які дії вчинено (постанова Верховного Суду від 21.02.2020 у справі №340/1019/19).

Позивачу недостатньо лише посилатися на необізнаність про порушення його прав, свобод та інтересів; під час звернення до суду він повинен довести той факт, що він не міг дізнатися про порушення свого права й саме із цієї причини не звернувся за його захистом до суду у визначений законом строк від дати порушення його прав, свобод чи інтересів. Водночас триваюча пасивна поведінка такої особи не свідчить про дотримання строку звернення до суду з урахуванням наявної у неї можливості знати про стан своїх прав, свобод та інтересів (постанова Верховного Суду від 02.04.2024 у справі №560/8194/20).

Доказами того, що особа знала про порушення своїх прав, є її дії, спрямовані на захист порушених прав, зокрема письмові звернення з цього приводу (постанова Верховного Суду від 26.02.2020 у справі №826/14417/18).

Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (пункт 1 ст. 32 зазначеної Конвенції), наголошує, що позовна давність – це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду після закінчення певного періоду після скоєння правопорушення. Застосування строків позовної давності має кілька важливих цілей, а саме: забезпечувати юридичну визначеність і остаточність, захищати потенційних відповідачів від прострочених позовів та запобігати несправедливості, яка може статися в разі, якщо суди будуть змушені вирішувати справи про події, що мали місце у далекому минулому, спираючись на докази, які вже, можливо, втратили достовірність і повноту із плином часу (пункт 51 рішення від 22.10.1996 за заявами №№22083/93, 22095/93 у справі «Стабінгс та інші проти Сполученого Королівства», пункт 570 рішення від 20.09.2011 за заявою у справі «БАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії»).

Право на звернення до суду не є абсолютним і може бути обмеженим, у тому числі і встановленням строків для звернення до суду, якими чинне законодавство обмежує звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів.

Рішенням Конституційного Суду України №17-рп/2011 від 13 грудня 2011 року визначено, що держава за допомогою встановлення відповідних процесуальних строків може обмежувати строк звернення до суду, що не впливає на зміст та обсяг конституційного права на судовий захист і доступ до правосуддя.

Встановлення строків звернення до суду з відповідними позовними заявами законом передбачено з метою дисциплінування учасників цивільного судочинства та своєчасного виконання ними передбачених ЦПК України певних процесуальних дій. Інститут строків сприяє досягненню юридичної визначеності у приватно-правових відносинах, а також стимулює учасників процесу добросовісно ставитися до виконання своїх обов'язків.

Верховний Суд зазначив, що незважаючи на заперечення позивача про те, що йому не було відомо про порушення його прав на спірну квартиру до травня 2019 року, він водночас не надав суду належних, допустимих, достатніх і достовірних доказів неможливості дізнатися про порушення своїх прав раніше, враховуючи характер правовідносин, що склалися між сторонами та стали підставою для розірвання шлюбу, тривале перебування позивача поза межами території України та реєстрація його місця проживання за іншою адресою, а також негативний вплив на правовідносини сторін пред'явлення позивачем позову про поділ спільного майна подружжя, що за недоведення протилежного вказує про наміри позивача захистити своє право у судовому порядку.

Так, Верховний Суд не встановив підстав для висновку про неправильне застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального права або порушення норм процесуального права.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126485874>.

Постанова Верховного Суду від 02.04.2025 у справі №606/2201/23

Статутний капітал приватного підприємства може бути об'єктом права спільної сумісної власності подружжя і предметом поділу між кожним із подружжя з урахуванням загальних вимог законодавства щодо критеріїв визначення правового режиму спільного сумісного майна подружжя та способів поділу його між кожним із подружжя. Відповідно, наслідком такого поділу може бути виділ у приватну власність одного з подружжя частки в статутному капіталі приватного підприємства (визнання права власності на таку частку).

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача та приватного підприємства про виділ частки в статутному капіталі приватного підприємства в порядку поділу майна подружжя.

На обґрунтування позову посилалася на те, що в період перебування в зареєстрованому шлюбі з відповідачем вони заснували приватне підприємство. Із початку заснування підприємства до лютого 2023 року позивачка та відповідач спільно здійснювали управління приватним підприємством. Позивачка зазначає, що заснування та функціонування надалі приватного підприємства відбувалося за рахунок їхніх спільних трудових, грошових та інших затрат. Відповідач працював на посаді директора, позивачка – на посаді бухгалтера, а згодом – на посаді заступника директора підприємства.

Отже, на розвиток приватного підприємства витрачалися спільні грошові кошти подружжя та трудові зусилля. Сторони разом побудували успішний бізнес, який продовжує функціонувати і сьогодні.

Однак з лютого 2023 року відповідач почав грубо порушувати права та законні інтереси позивачки як співвласниці підприємства та чинить їй перешкоди в управлінні приватним підприємством, яке є їх спільною сумісною власністю.

Зокрема, відповідач видав наказ про скорочення посади заступника директора приватного підприємства, яку займала позивачка, згодом змінив замки до приміщень підприємства та чинить їй перешкоди в доступі до майна та управління підприємством.

Позивачка вважає, що вона як співзасновник і співвласник приватного підприємства має право на виділ частки в статутному капіталі цього підприємства в порядку поділу майна подружжя.

Посилаючись на викладені обставини, позивачка просила суд виділити їй у приватну власність частку в статутному капіталі приватного підприємства в порядку поділу майна подружжя.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено. Суд першої інстанції виходив із того, що частка у статутному капіталі підприємства як об'єкт корпоративних прав не є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя та не може бути предметом поділу. У разі внесення одним із подружжя (колишнього подружжя), який є учасником господарського товариства, грошових коштів чи майна у статутний капітал цього товариства за рахунок спільних коштів подружжя, саме товариство стає їх власником, тоді як право іншого з подружжя на спільні кошти / майно трансформується в інший об'єкт – право вимоги на виплату частки у статутному капіталі товариства, що є відмінним від заявленої позивачкою вимоги про виділ у її приватну власність частки в статутному капіталі приватного підприємства.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішенням судів попередніх інстанцій, позивачка звернулася до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального права, просила суд скасувати рішення суду першої інстанції та постанову апеляційної інстанції, а також винести нове судове рішення про задоволення позовної заяви позивачки.

Верховний Суд вирішив задовольнити частково касаційну скаргу позивачки, скасувати рішення попередніх інстанцій, а справу направити на новий розгляд до суду першої інстанції.

У постанові Верховний Суд зазначив про те, що статутний капітал приватного підприємства – юридичної особи може бути об'єктом права спільної сумісної власності подружжя і предметом поділу між кожним із подружжя з урахуванням загальних вимог законодавства щодо критеріїв визначення правового режиму спільного сумісного майна подружжя та способів поділу його між кожним із подружжя. Відповідно, наслідком такого поділу може бути виділ у приватну власність одного з подружжя частки в статутному капіталі приватного підприємства (визнання права власності на таку частку).

При цьому слід брати до уваги, що часткою в статутному капіталі товариства є сукупність корпоративних прав та обов'язків, пов'язаних з участю особи в товаристві, серед яких право на управління товариством, право на отримання частини прибутку від діяльності товариства, а також право на отримання частини майна товариства у разі виходу з нього учасника або у випадку розподілу майна товариства в процесі його ліквідації (див. п. 8.37 постанови Великої Палати Верховного Суду від 29.06.2021 у справі №916/2813/18).

У пунктах 8.45, 8.46 постанови від 29.06.2021 у справі №916/2813/18 Велика Палата Верховного Суду зазначила, що «проведений аналіз свідчить, що висновки, викладені в Рішенні Конституційного Суду України, слід розуміти так: статутний капітал приватного підприємства – юридичної особи або майно приватного підприємства – єдиного майнового комплексу можуть бути об'єктами права спільної сумісної власності подружжя (якщо вони не є об'єктами права особистої власності одного з подружжя).

Іншими словами, пункт 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України охоплює два різні випадки: перший – коли майно передано у власність юридичної особи, зареєстрованої як приватне підприємство. Тоді частка в статутному капіталі такої юридичної особи (але не її майно) може належати на праві приватної спільної сумісної власності подружжю; другий – коли йдеться про єдиний майновий комплекс, тобто про підприємство в розумінні [статті 191 ЦК України](#), яке не передане як вклад юридичній особі, а використовується одним з подружжя без створення юридичної особи, зокрема, як фізичною особою – підприємцем. Тоді майно, яке входить до складу підприємства як єдиного майнового комплексу (але не частка в статутному капіталі майнового комплексу, бо майновий комплекс не може мати статутного капіталу), може належати на праві спільної сумісної власності подружжю».

Верховний Суд звернув увагу на те, що суди попередніх інстанцій зазначеного вище не врахували та дійшли помилкового висновку про відмову у задоволенні позовних вимог з підстав неналежного способу захисту порушеного права, обраного позивачем.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126361805>.

Постанова Верховного Суду від 29.04.2025 у справі №369/16578/19

За відсутності доказів того, що кошти, повернуті позивачу під час шлюбу, були використані в інтересах сім'ї, враховуючи непроживання сторін та невідтримання шлюбних відносин тривалий час, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правильного висновку про стягнення в порядку поділу спільного сумісного майна подружжя компенсації вартості ½ частки майнових прав на об'єкт інвестування.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про поділ майна, що перебуває у спільній власності.

Позовну заяву мотивовано тим, що за час перебування у шлюбі сторони спільно придбали земельну ділянку 1, земельну ділянку 2, виробничу будівлю, земельну ділянку 3, земельну ділянку 4, земельну ділянку 5, на якій розміщений житловий будинок. Також позивачка зазначала, що сторонам належать корпоративні права у вигляді частки в розмірі 100% статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю у розмірі 2 000 гривень.

Позивачка посилалася на те, що забудовник повернув відповідачу грошові кошти в сумі 506 100 грн у зв'язку з розірванням договору купівлі-продажу майнових прав об'єкта нерухомості, які відповідачем було отримано і витрачено на власні потреби, а не в інтересах сім'ї, що є підставою для стягнення з відповідача грошової компенсації вартості ½ частки цих коштів.

Крім того, позивачка просила поділити між сторонами житловий будинок та земельну ділянку, на якій він розміщений, збільшивши її частку у спільному майні до 3/, посилаючись на те, що вона проживає в цьому будинку з трьома дітьми та при такому поділі будуть дотримані норми житлової площі на одну особу.

Посилаючись на викладене, позивачка просила суд поділити між сторонами вказане спільне сумісне майно, а саме:

- визнати за позивачем право власності на 1/2 частки: земельної ділянки 1, земельної ділянки 2, виробничої будівлі, земельної ділянки 4, кадастровий номер 3222480801:01:007:5113, вартості статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю;
- визнати за позивачем право власності на ¼ частки земельної ділянки 5 та житлового будинку;
- стягнути з відповідача на користь позивачки грошову компенсацію вартості ½ частки майнових прав на квартиру у розмірі 253 050 гривень.

Відповідач звернувся до суду із зустрічним позовом до позивача про визнання майна особистою приватною власністю та поділ майна подружжя.

Зустрічний позов мотивовано тим, що сторони у шлюбі придбали земельну ділянку 1, земельну ділянку 2, земельну ділянку 6, житловий будинок, корпоративні права у вигляді частки в розмірі 100% статутного капіталу товариства у розмірі 2 000 грн; автомобіль марки HONDA ACCORD, автомобіль марки BMW X5.

Відповідач частково визнав вимоги позову позивачки, а саме погодився з поділом земельної ділянки 1 та земельної ділянки 2, а також житлового будинку як об'єктів права спільної сумісної власності подружжя в рівних частках, тобто по ½ частки за кожним із подружжя.

Водночас зазначив, що земельна ділянка 3, земельна ділянка 4 та виробнича будівля є його особистою приватною власністю, оскільки придбані за кошти, взяті ним у позику, яку не повернуто. Також вважав, що земельна ділянка 5, на якій розташований спірний будинок, також є його особистою приватною власністю, оскільки належить йому на підставі рішення органу місцевого самоврядування.

Посилаючись на викладене, відповідач просив суд поділити між сторонами спільне сумісне майно, а саме:

- визнати за відповідачем право власності на ½ частки: земельної ділянки 6, автомобіля марки HONDA ACCORD, автомобіля BMW X5;
- визнати за відповідачем право особистої приватної власності на: земельну ділянку 3, земельну ділянку 4, земельну ділянку 5, виробничу будівлю.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов позивачки та зустрічний позов відповідача задоволено частково.

Суд першої інстанції визнав за позивачем та відповідачем право власності по ½ частки: земельної ділянки 1, земельної ділянки 2, виробничої будівлі, земельної ділянки 3, земельної ділянки 4, земельної ділянки 5, земельної ділянки 6, автомобіля марки HONDA ACCORD, автомобіля марки BMW X5, 2009 року. Стягнув з відповідача на користь позивача грошову компенсацію вартості ½ частки майнових прав об'єкта нерухомості у житловому комплексі в розмірі 253 050 гривень. У задоволенні решти позовних вимог відмовив.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що спірне майно набуто у власність сторонами за час перебування у зареєстрованому шлюбі, а тому відповідно до статті 60 СК України є спільною сумісною власністю подружжя і при його поділі частки подружжя є рівними.

Місцевий суд вважав, що відповідач не спростував презумпцію спільної сумісної власності майна на земельну ділянку 3, земельну ділянку 4 та виробничу будівлю, а посилання на те, що вказане майно придбане останнім за кошти, отримані у позику від третіх осіб, не підтверджені належними, достатніми та допустимими доказами.

Суд першої інстанції вказав, що позивачка не довела належними та допустимими доказами обставин, які у розумінні статті 70 СК України свідчать про наявність підстав для відступлення від засад рівності часток подружжя у спільному майні, а саме збільшення розміру частки позивача у праві спільної сумісної власності на житловий будинок до ¾ частки.

Місцевий суд зазначив, що земельна ділянка 5, хоча й набута відповідачем внаслідок безоплатної передачі її із земель комунальної власності, проте на ній розташований житловий будинок, який є спільною сумісною власністю подружжя, тому у разі поділу будинку між подружжям до позивачки переходить право на частку у спільному майні будинку відповідно до положень статті 120 ЗК України, статті 377 ЦК України.

Відмовляючи у задоволенні вимоги позивачки про визнання за нею права власності на ½ частки корпоративних прав у вигляді 50% статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю, місцевий суд керувався тим, що у разі внесення одним із подружжя (учасником господарського товариства) до його статутного капіталу майна, придбаного за рахунок спільних коштів подружжя, то таке майно переходить у власність цього підприємства, а в іншого з подружжя право власності на майно (тобто речове право) трансформується у право вимоги, яке полягає у праві вимоги виплати половини вартості власного майна в разі поділу майна подружжя або право вимоги половини отриманого доходу від діяльності підприємства. Проте таких вимог не заявлено.

Суд також виснував, що грошові кошти у зв'язку з розірванням договору купівлі-продажу майнових прав у розмірі 506 100 грн було повернуто відповідачу, хоча й під час перебування сторін у шлюбі, проте відповідач не надав доказів того, що ці кошти було витрачено на потреби сім'ї.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідач вирішив подати касаційну скаргу на рішення судів першої та апеляційної інстанцій у частині поділу між сторонами виробничої будівлі, земельної ділянки 3 та земельної ділянки 4, а також у частині стягнення з відповідача грошової компенсації у розмірі 253 050 гривень. Зокрема, відповідач не погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про поширення режиму спільного майна подружжя на задане майно.

Верховний Суд касаційну скаргу відповідача залишив без задоволення, а судові рішення попередніх інстанцій без змін з огляду на таке.

Відповідно до статей 15, 16 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України особистою приватною власністю дружини, чоловіка є: майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто.

За правилами ст. 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Згідно зі ст. 63 СК України дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними.

Відповідно до ч. 1 ст. 70 СК України у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Згідно зі статтями 69, 70 СК України дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу. У разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Отже, встановлена у статті 60 СК України презумпція спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними в період шлюбу, може бути спростована й один із подружжя може оспорювати поширення правового режиму спільного сумісного майна на певний об'єкт, у тому числі в судовому порядку. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, хто її спростує.

Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його за час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею у набутті майна. Застосовуючи положення статті 60 СК України та визначаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен установити не тільки факт набуття майна за час шлюбу, але й той факт, що джерелом його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя.

Тобто критеріями, які дозволяють надати майну статус спільної сумісної власності, є: 1) час набуття такого майна; 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття); 3) мета придбання майна, яка дозволяє надати йому правовий статус спільної власності подружжя.

Стаття 60 СК України вважається застосованою правильно, якщо набуття майна відповідає цим критеріям.

Суди першої та апеляційної інстанцій, встановивши, що земельна ділянка 3, земельна ділянка 4 та виробнича будівля набуті сторонами під час перебування у шлюбі, при цьому відповідач не довів належними, достатніми та допустимими доказами того, що вказане майно придбано за кошти, отримані ним за розпискою від третьої особи, обґрунтовано вважали, що вказане майно є спільним сумісним майном подружжя, яке підлягає поділу між ними у рівних частинах.

Верховний Суд погоджується з висновками судів про те, що зазначення у розписці про отримання коштів у сумі 60 000 доларів США на будівництво виробничого приміщення не є належним доказом того, що зазначені спірні земельні ділянки та виробниче приміщення придбані саме за отримані у позику кошти, водночас такі обставини підлягали доказуванню, однак належними та допустимими доказами підтверджені не були.

Вирішуючи питання поділу між сторонами земельної ділянки 5, переданої у власність відповідача на підставі рішення органу місцевого самоврядування, суди першої та апеляційної інстанцій, встановивши, що на цій ділянці розташований житловий будинок, зведений сторонами за час перебування у шлюбі, отже, належать їм у рівних частках як співвласникам спільного сумісного майна подружжя, дійшли висновку про перехід до позивачки права на таку ж частку у спільному майні на земельну ділянку відповідно до положень статті 120 ЗК України, статті 377 ЦК України під час його поділу.

Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 57 СК України передбачено, що особистою приватною власністю дружини, чоловіка є земельна ділянка, набута нею, ним за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її, його користуванні або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України.

Відповідно до ч. 1 ст. 120 ЗК України у разі набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, що перебувають у власності, користуванні іншої особи, припиняється право власності, право користування земельною ділянкою, на якій розташовані ці об'єкти. До особи, яка набула право власності на жилий будинок, будівлю або споруду, розміщені на земельній ділянці, що перебуває у власності іншої особи, переходить право власності на земельну ділянку або її частину, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення.

Згідно з ч. 1 ст. 377 ЦК України до особи, яка набула право власності на жилий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду, переходить право власності, право користування на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для попереднього землевласника (землекористувача).

Зазначені норми закріплюють загальний принцип цілісності об'єкта нерухомості із земельною ділянкою, на якій цей об'єкт розташований, відповідно до якого визначення правового режиму земельної ділянки перебуває у прямій залежності від права власності на будівлю і споруду та передбачається механізм роздільного правового регулювання нормами цивільного законодавства майнових відносин, що виникають при укладенні правочинів щодо набуття права власності на нерухомість, і правового регулювання нормами земельного і цивільного законодавства відносин при переході прав на земельну ділянку у разі набуття права власності на нерухомість.

Враховуючи наведений принцип єдності земельної ділянки із розташованими на ній будинком, будівлями та спорудами, встановлення у цій справі правового режиму будинку як спільної сумісної власності подружжя і, відповідно, визнання за сторонами права власності по ½ частки будинку, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правильного висновку про наявність підстав для задоволення позовних вимог щодо поділу між колишнім подружжям земельної ділянки під цим будинком у рівних частках.

Подібні висновки щодо застосування норм матеріального права у разі поділу земельної ділянки, одержаної одним із подружжя за час шлюбу із земель державної або комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, викладено у постановках Верховного Суду від 21.03.2018 у справі №686/9580/16, від 15.11.2023 у справі №295/4780/20.

Крім того, місцевий суд, з якими погодився й суд апеляційної інстанції, встановивши, що договір купівлі-продажу майнових прав об'єкта інвестування укладено за час перебування сторін у шлюбі, дійшов правильного висновку про те, що грошові кошти, повернуті забудовником відповідачу у зв'язку з розірванням цього договору та отримані останнім, хоча і під час перебування сторін у шлюбі, але за відсутності доказів їх використання на потреби сім'ї, є спільною сумісною власністю подружжя.

Суди першої та апеляційної інстанцій, оцінивши у сукупності надані сторонами докази та аргументи учасників справи, за відсутності доказів того, що кошти, повернуті відповідачу під час шлюбу, були використані в інтересах сім'ї, враховуючи непроживання сторін і непідтримання шлюбних відносин тривалий час, дійшли правильного висновку про стягнення в порядку поділу спільного сумісного майна подружжя компенсації вартості ½ частки майнових прав на об'єкт інвестування.

На підставі вищевикладеного Верховний Суд вказав про те, що рішення суду першої інстанції та постанова апеляційного суду винесені з дотриманням норм матеріального права, що вказує на безпідставність касаційної скарги відповідача.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127138350>.

Постанова Верховного Суду від 28.05.2025 у справі №466/8433/23

Запобігти відчуженню майна має накладення арешту на ½ частки у праві власності позивача на автомобіль і квартиру, тобто у межах тієї частини спірного майна, яке заявник очікує отримати за рішенням суду про задоволення позову. Те, що позивач набув право власності на спірне майно після розірвання шлюбу, з огляду на зміст статті 74 СК України не може бути підставою для відмови у задоволенні заяви відповідачки про забезпечення зустрічного позову. За умови доведення відповідачкою факту спільного проживання сторін однією сім'єю без реєстрації шлюбу після розірвання останнього на майно, набуте у той період, поширюватиметься режим спільної сумісної власності.

1. Обставини справи

Відповідачка звернулася до суду із заявою про забезпечення її зустрічного позову до позивача про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання майна спільним майном подружжя, визнання права власності на ½ частини цього майна.

Заяву обгрунтовано тим, що позивач і відповідачка з 2003 до 2017 року перебували у шлюбі. Відповідачка стверджує, що після його розірвання до 2023 року вони продовжували спільно проживати однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Позивач у первісному позові просив поділити квартиру, набуту під час шлюбу, а відповідачка у зустрічному позові просила встановити факт спільного проживання до 2023 року після розірвання шлюбу, визнати набуте у цей період майно спільним майном подружжя та визнати право власності відповідачки на ½ частини автомобіля, квартири 1, квартири 2, гаражного боксу та грошові кошти на банківському рахунку.

Для забезпечення зустрічного позову відповідачка просила суд накласти арешт на спірне майно, а саме: автомобіль, дві квартири, гаражний бокс і банківські вклади. Мотивувала тим, що відсутність арешту може надалі істотно ускладнити виконання рішення суду та не сприятиме захисту порушених прав відповідачки.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Суд першої інстанції заяву відповідачки про забезпечення позову задовольнив і наклали арешт на автомобіль, дві квартири, гаражний бокс і банківські вклади.

Апеляційний суд скасував ухвалу суду першої інстанції в частині накладення арешту на одну з квартир і гаражний бокс та відмовив у задоволенні цієї частини заяви; залишив без змін зазначену ухвалу в частині накладення арешту на автомобіль, іншу квартиру та банківські вклади.

Постанову апеляційного суду мотивовано тим, що між сторонами є спір щодо поділу спільного майна подружжя. Позивач як власник такого майна має реальну можливість відчужити спірне майно. Тому невжиття заходів забезпечення зустрічного позову може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду, ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів відповідачки, за захистом яких вона звернулася до суду. Зустрічний позов можна забезпечити накладенням арешту на майно, належне позивачеві. Однак відсутні докази його права власності на одну з квартир і гаражний бокс. У зв'язку із чим немає підстав для вжиття заходів забезпечення зустрічного позову стосовно вказаного майна.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обгрунтування

Позивач подав до Верховного Суду касаційну скаргу, в якій просив скасувати судові рішення попередніх інстанцій та ухвалити нове рішення про відмову у задоволенні заяви.

Верховний Суд вирішив частково задовольнити касаційну скаргу позивача, а саме ухвалу суду першої інстанції та постанову суду апеляційної інстанції змінити в мотивувальній частині, а також у резолютивній частині, виклавши її в такій редакції:

«У порядку забезпечення зустрічного позову накладити арешт на майно, а саме: на ½ частку у праві власності позивача на транспортний засіб марки та на ½ частку у праві власності позивача на квартиру».

У постанові Верховний Суд звернув увагу на те, що під час з'ясування підстав для вжиття заходів забезпечення позову суд має встановити: 1) наявність спору сторін; 2) ризик незабезпечення ефективного захисту порушених прав позивача, який може проявлятися як через вплив на виконувальність рішення суду у конкретній справі, так і шляхом перешкоджання поновленню порушених чи оспорюваних прав позивача, за захистом яких він звернувся до суду; 3) співмірність обраного позивачем виду забезпечення позову з позовними вимогами; 4) дійсну мету звернення особи до суду із заявою про забезпечення позову, зокрема, чи не спрямоване таке звернення на зловживання правами. Наявність або відсутність підстав для забезпечення позову суд встановлює у кожній справі з урахуванням її обставин і загальних передумов для вчинення відповідної процесуальної дії (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 24.04.2024 у справі №754/5683/22 (пункти 47 – 48)).

Заходи забезпечення позову суд застосовує для того, щоб гарантувати виконання його можливого рішення, і повинен це робити в разі необхідності. Визначення співмірності заходів забезпечення позову заявленим позовним вимогам передбачає встановлення судом співвідношення негативних наслідків від вжиття таких заходів із тими негативними наслідками, які можуть настати внаслідок невжиття цих заходів, з урахуванням відповідності права чи законного інтересу, за захистом яких особа звернулася до суду, вартості майна, на яке вона просить накладити арешт, чи майнових наслідків заборони іншій особі здійснювати певні дії (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі №381/4019/18, від 24 квітня 2024 року у справі №754/5683/22 (пункт 37)).

Заходи щодо забезпечення позову можуть бути вжиті судом лише в межах предмета позову (див. постанову Касаційного господарського суду від 18.02.2022 у справі №910/12404/21 (пункт 21), від 03.03.2023 у справі №905/448/22 (пункт 27)).

Конкретний захід забезпечення позову буде домірним позовній вимозі, якщо за його застосування забезпечуються: збалансованість інтересів сторін та інших учасників судового процесу під час вирішення спору; можливість ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача без порушення або безпідставного обмеження прав та охоронюваних інтересів інших учасників справи чи осіб, що не є її учасниками; можливість виконання судового рішення у разі задоволення вимог, які є ефективними способами захисту порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2020 у справі №753/22860/17 (пункт 36)).

Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що під час вирішення спору про поділ майна, набутого у шлюбі або впродовж фактичного проживання однією сім'єю, зокрема після розірвання шлюбу, об'єкти рухомого та нерухомого майна можуть бути вразливими до відчуження однією зі сторін з метою уникнення поділу відповідного майна.

Стосовно автомобіля та квартири колегія суддів погодилася з висновком судів попередніх інстанцій про необхідність вжиття заходів забезпечення зустрічного позову щодо цього майна. Однак вважає, що запобігти відчуженню майна має накладення арешту на ½ частки у праві власності позивача на автомобіль і квартиру, тобто у межах тієї частини спірного майна, яке відповідачка очікує отримати за рішенням суду про задоволення її зустрічного позову. Арешт відповідної частки є співмірним із вимогами зустрічного позову та повинен попередити можливість відчуження позивачем відповідних об'єктів без згоди відповідачки під час розгляду судом справи.

Окрім того, Верховний Суд зазначив, що необхідність застосування таких заходів забезпечення зустрічного позову у вказаній частині зумовлена наявністю спору сторін і обставинами справи, зокрема тим, що позивач вважає майно, набуте після розірвання шлюбу з відповідачкою, його індивідуальною власністю, тоді як відповідачка стверджує, що сторони спору сімейне життя після розірвання шлюбу

у 2017 році не припиняли аж до 2023 року та придбали у цей період нове майно за рахунок спільних коштів. Те, що позивач набув право власності на спірне майно після розірвання шлюбу, з огляду на зміст статті 74 СК України не може бути підставою для відмови у задоволенні заяви відповідачки про забезпечення зустрічного позову. За умови доведення відповідачкою факту спільного проживання сторін однією сім'єю без реєстрації шлюбу після розірвання останнього на майно, набуто у той період, поширюватиметься режим спільної сумісної власності.

З огляду на вказане, беручи до уваги те, що позивач до вирішення судом спору не обмежений у можливості розпорядитися майном, щодо якого відповідачка заявила зустрічний позов, незастосування заходів забезпечення останнього шляхом накладення арешту на ½ частки позивача у праві власності на автомобіль і квартиру може утруднити чи унеможливити виконання рішення суду в разі задоволення зустрічного позову у відповідній частині. Тоді як вжиття заходів забезпечення цього позову щодо вказаного майна може збалансувати інтереси сторін спору та гарантувати належне виконання такого рішення суду.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128386951>.

2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів

Постанова Верховного Суду від 18.04.2025 у справі №932/541/23

Визначення справедливого та розумного розміру пені при застосуванні конструкції зменшення розміру пені належить до суддівського розсуду. Суд має забезпечити, щоб зменшення пені не порушувало права одержувача аліментів, але водночас не створювало надмірного фінансового навантаження для платника аліментів. Пеня має бути співрозмірною з правопорушенням (зокрема, прострочення, невиконання зобов'язань, наявність / відсутність часткової оплати). Розмір пені має залишатися співрозмірним із розміром основного зобов'язання, тому суд не може зменшувати пеню до такої міри, що виключала б її роль як «стимулу» для своєчасного виконання аліментних зобов'язань.

Апеляційний суд не врахував, що відповідач повинен подати суду докази разом з поданням відзиву; суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи; докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього.

1. Обставини справи

У січні 2023 року позивачка звернулася з позовом до відповідача про стягнення заборгованості зі сплати аліментів та пені за прострочення сплати аліментів.

Позов мотивований тим, що сторони перебували у зареєстрованому шлюбі з 18.07.1997 по 22.11.2018. У сторін є двоє синів. Молодший син проживає разом з позивачкою та перебуває на її утриманні.

26.01.2012 між подружжям укладено шлюбний договір, згідно з положеннями якого визначено, що у випадку розірвання шлюбу чи окремого проживання подружжя, діти подружжя проживатимуть разом із дружиною, а чоловік зобов'язується утримувати дружину та дітей в розмірі не менше 5 прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб на кожного. На порушення умов шлюбного договору відповідач матеріальну допомогу не надає, внаслідок чого утворилася заборгованість зі сплати аліментів.

Позивачка з урахуванням заяви про збільшення позовних вимог від 24.04.2023 просила стягнути з відповідача на свою користь:

- заборгованість зі сплати аліментів на утримання колишньої дружини та на утримання дитини за період з грудня 2020 року по січень 2023 року в сумі 652 735 грн;
- пеню за прострочення сплати аліментів на утримання колишньої дружини та на утримання дитини станом на 24.04.2023 в сумі 665 699 гривень.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги задоволено частково: стягнуто з відповідача на користь позивачки заборгованість зі сплати аліментів на утримання колишньої дружини за період з грудня 2020 року по січень 2023 року в сумі 317 600 грн, заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини за період з грудня 2020 року по січень 2023 року в сумі 335 135 грн, пеню за прострочення сплати аліментів на утримання за грудень 2020 року – січень 2023 року станом на 24.04.2023 в сумі 332 585,30 гривні.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що:

- у ч. 2 ст. 93 СК України передбачено, що майнові права та обов'язки подружжя як батьків можуть бути визначені шлюбним договором. За змістом чч. 1, 2 ст. 99 СК України сторони можуть домовитися про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором. Договір є обов'язковим для виконання сторонами (ст. 629 ЦК України);
- за приписами ст. 196 СК України у разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості. Розмір неустойки може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів;
- відповідач не надав доказів виконання обов'язку зі сплати аліментів;
- заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини та позивачки за період з травня 2018 року по листопад 2020 року стягнуто рішенням суду. Відтак підлягають до задоволення вимоги про стягнення заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини та позивачки за наступний період, а саме з грудня 2020 року по січень 2023 року. На підставі ст. 176 СК України підлягають до задоволення й вимоги про стягнення пені за прострочення сплати аліментів на утримання дитини, за винятком помилково розрахованих позивачем за несплачені аліменти за лютий та березень 2023 року;
- права та обов'язки подружжя з утримання врегульовано главою 9 СК України, яка не передбачає сплати пені у разі виникнення заборгованості зі сплати аліментів та не містить приписів про поширення на такі правовідносини дії ст. 196 СК України. Відтак вимоги про стягнення пені за прострочення сплати аліментів на утримання позивачки не підлягають задоволенню;
- відповідач не навів зауважень щодо розрахунку заборгованості та пені. Суд вважає такий розрахунок таким, що відповідає умовам договору та вимогам законодавства. Заперечення представника відповідача щодо його поганого матеріального стану не беруться до уваги, адже відповідні заперечення мали бути вказані у відзиві на позовну заяву, якого відповідач не подав. Відповідно до ст. 126 ЦПК України право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом. Документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Окрім того, відповідач не долучив належних і допустимих доказів на підтвердження свого матеріального стану (зокрема щодо усіх доходів протягом періоду нарахованої заборгованості, відсутності нерухомого та рухомого майна);
- також не беруться до уваги доводи представника відповідача про відсутність у шлюбному договорі строків сплати аліментів.

На переконання суду у цьому випадку слід виходити з того, що аліменти є щомісячним платежем, призначеним для утримання, тому вони мають сплачуватися регулярно у поточному місяці. При цьому з розрахунку позивачки вбачається, що заборгованість зі сплати аліментів нараховується, починаючи з першого числа наступного місяця.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу відповідача задоволено частково: рішення суду в частині розміру стягнутої з відповідача на користь позивачки пені за прострочення сплати аліментів на утримання дитини змінено з 332 585,30 грн на 200 000 грн; в іншій частині рішення залишено без змін.

Постанову апеляційного суду, зокрема, мотивовано тим, що передбачена ст. 196 СК України відповідальність платника аліментів за прострочення їх сплати у вигляді неустойки (пені) настає лише за наявності вини цієї особи. На платника аліментів не можна покладати таку відповідальність, якщо заборгованість утворилася з незалежних від нього причин, зокрема, у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, затримкою або неправильним перерахуванням аліментів банками. В інших випадках стягується неустойка за весь час прострочення сплати аліментів.

Чинним законодавством передбачено презумпцію вини особи, яка прострочила виконання зобов'язання. У зв'язку із цим на неї покладається тягар доведення протилежного. Якщо відповідач не спростує належним чином обставин позову, передбачених ст. 196 СК України, то це є підставою для покладення відповідальності зі сплати відповідної неустойки. У частині 2 ст. 196 СК України встановлено, що розмір неустойки може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Парламент встановив у ч. 1 ст. 196 СК максимальну межу для пені, передбачивши, що розмір пені не повинен перевищувати розміру заборгованості, на яку вона нараховується. Окрім цього, у сфері судового розсуду перебуває вирішення питання про зменшення пені (ч. 2 ст. 196 СК). Тобто алгоритм визначення розміру пені, який підлягає стягненню на користь одержувача аліментів, полягає в такому: спочатку, з урахуванням максимальної межі, визначається пеня, після цього з'ясується, чи є підстави для її зменшення.

Під час вирішення питання про стягнення пені (ст. 196 СК) законодавець надає суду право зменшувати розмір пені, а не звільняти платника аліментів від її сплати.

Тлумачення ч. 2 ст. 196 СК свідчить, що в ній не передбачено вимог щодо обов'язкової наявності одночасно двох підстав, а тому достатнім для зменшення неустойки може бути наявність лише однієї з них. Суд при вирішенні питання про зменшення розміру неустойки враховує матеріальний та/або сімейний стан платника аліментів.

Саме на платника аліментів покладено обов'язок доводити матеріальний та/або сімейний стан платника аліментів як підставу для зменшення розміру пені. Такий матеріальний та/або сімейний стан платника аліментів має доводитися платником на момент, коли відбулися прострочення чи повна несплата аліментів.

Визначення справедливого та розумного розміру пені при застосуванні конструкції зменшення розміру пені належить до суддівського розсуду. Суд має забезпечити, щоб зменшення пені не порушувало права одержувача аліментів, але водночас не створювало надмірного фінансового навантаження для платника аліментів. Пеня має бути співрозмірною з правопорушенням (зокрема, прострочення, невиконання зобов'язань, наявність / відсутність часткової оплати). Розмір пені має залишатися співрозмірним із розміром основного зобов'язання, тому суд не може зменшувати пеню до такої міри, що виключала б її роль як «стимулу» для своєчасного виконання аліментних зобов'язань.

Апеляційний суд не звернув уваги, що саме на платника аліментів покладено обов'язок доводити матеріальний та/або сімейний стан платника аліментів як підставу для зменшення розміру пені. Такий матеріальний та/або сімейний стан платника аліментів має доводитися платником на момент, коли відбулися прострочення чи повна несплата аліментів.

Апеляційний суд не врахував, що відповідач повинен подати суду докази разом з поданням відзиву; суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи; докази, які не було подано до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього.

У суді першої інстанції відповідач відзив на касаційну скаргу не подав, а зустрічний позов відповідача повернуто судом першої інстанції. Суд першої інстанції при визначенні розміру пені не врахував доказів, поданих до зустрічного позову, оскільки вони не подавалися з відзивом на позов. При поданні апеляційної скарги відповідач долучив до апеляційної скарги докази щодо свого майнового стану. При поданні відзиву на апеляційну скаргу позивачка долучила до відзиву докази щодо майнового стану відповідача та інші докази. Як свідчить протокол та відеозапис судового засідання, апеляційний суд не вирішив питання про прийняття доказів, долучених до апеляційної скарги та відзиву на апеляційну скаргу.

За таких обставин апеляційний суд, не вирішивши питання про прийняття доказів, долучених до апеляційної скарги та відзиву на апеляційну скаргу, зробив передчасний висновок про зменшення стягнутої з відповідача на користь позивачки пені за прострочення сплати аліментів на утримання дитини. Тому постанову апеляційного суду в оскарженій частині належить скасувати та передати справу в цій частині на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126803000>.

Постанова Верховного Суду від 05.06.2025 у справі №2-6997/11

Середня заробітна плата для цієї місцевості як макроекономічний показник не є реальною і не може бути об'єктом оподаткування. У разі коли платник аліментів не працює, розмір щомісячних платежів встановлюється згідно з нормами ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» та ч. 2 ст. 195 СК України, згідно з якими не передбачено зменшення суми середньомісячного заробітку у відповідній місцевості на суму видатків, що зазвичай сплачуються з фактично отриманого доходу платника, як це встановлено для платників згідно з ч. 1 ст. 70 цього Закону.

1. Обставини справи

30.08.2023 заявник звернувся до суду зі скаргою на дії державного виконавця.

Рішенням суду від 03.02.2012 у справі №2-6997/2011 стягнуто із заявника аліменти на утримання малолітнього сина на користь матері дитини у розмірі 1/4 частини усіх видів заробітку (доходів) щомісяця, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, починаючи з 23.11.2011 та до повноліття дитини.

29.01.2019 відкрито виконавче провадження.

Державний виконавець неодноразово проводив перерахунок заборгованості зі сплати аліментів у виконавчому провадженні.

18.08.2023 заявник отримав розрахунок без дати його складання державним виконавцем, у якому зазначається про заборгованість зі сплати аліментів у розмірі 3 744,71 грн, та постанову про арешт коштів від 08.08.2023. Вказаний розрахунок заявник вважав незаконним, оскільки показник середньої заробітної плати працівника для цієї місцевості не відповідає дійсності. Також заявник зазначав, що розрахунок складений без вирахування податків. Таким чином, державний виконавець без жодних законних підстав наклав арешт на його кошти.

Заявник просив витребувати у відділу державної виконавчої служби належним чином завірену копію виконавчого провадження, визнати дії державного виконавця щодо складання розрахунку заборгованості без дати складання неправомірними; визнати розрахунок заборгованості незаконним; зобов'язати державного виконавця скасувати постанову про арешт коштів.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Ухвалою суду першої інстанції скаргу задоволено.

Визнано дії державного виконавця щодо складання розрахунку заборгованості неправомірними; визнано розрахунок заборгованості за період з 25.01.2016 до 08.01.2019 незаконним; скасовано постанову державного виконавця про арешт коштів боржника.

Задовольняючи скаргу, суд першої інстанції посилався на доведеність та обґрунтованість її вимог, оскільки державний виконавець не довів належними та допустимими доказами правомірності застосування щорічного показника середньої заробітної плати працівника у м. Дніпрі під час складання розрахунку заборгованості замість щоквартального.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу ВДВС задоволено частково.

Ухвалу суду першої інстанції в частині визнання дій державного виконавця щодо складання розрахунку заборгованості неправомірними скасовано й ухвалено в цій частині нове судове рішення. Визнано неправомірними дії державного виконавця щодо складання розрахунку заборгованості з аліментів, без дати його складання, за період з 25.01.2016 до 08.01.2019. В іншій частині ухвалу залишено без змін.

Постанову апеляційного суду мотивовано тим, що державний виконавець правомірно здійснював розрахунок заборгованості з аліментів за період з 25.01.2016 до 08.01.2019 з огляду на середню заробітну плату для відповідної місцевості без вирахування податку на доходи фізичних осіб та військового збору. Разом з тим апеляційний суд зазначив, що державний виконавець не довела належними та допустимими доказами правомірності застосування щорічного показника середньої заробітної плати працівника у м. Дніпрі при складанні розрахунку заборгованості з аліментів замість щоквартального.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Суди правильно зазначили, що розмір середньої заробітної плати як макроекономічний показник, який використовується, у тому числі, і в разі застосування ч. 2 ст. 195 СК України, обраховують органи статистики України на підставі Інструкції зі статистики заробітної плати, затвердженої наказом Державного комітету статистики України від 13.01.2004 №5, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 27.01.2004 за №114/8713.

Середня заробітна плата для цієї місцевості, з якої розраховуються аліменти у разі виникнення заборгованості в особи, яка не працювала, не належить до доходу (прибутку) або його частини, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника реального податкового обов'язку. Тобто середня заробітна плата для цієї місцевості як макроекономічний показник не є реальною і не може бути об'єктом оподаткування. У разі коли платник аліментів не працює, розмір щомісячних платежів встановлюється згідно з нормами ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» та ч. 2 ст. 195 СК України, згідно з якими не передбачено зменшення суми середньомісячного заробітку у відповідній місцевості на суму видатків, що зазвичай сплачуються з фактично отриманого доходу платника, як це встановлено для платників згідно з ч. 1 ст. 70 цього Закону.

Визначаючи розмір заборгованості зі сплати аліментів, державний виконавець повинен діяти відповідно до ч. 2 ст. 195 СК України, яка має вищу юридичну силу над актом органу виконавчої влади.

Встановивши, що державний виконавець не довів правомірність застосування щорічного показника середньої заробітної плати працівника у м. Дніпрі при складанні розрахунку заборгованості замість щоквартального, суди дійшли обґрунтованого висновку про задоволення скарги заявника.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128346997>.

Постанова Верховного Суду від 26.06.2025 у справі №750/10188/20

Суд повинен установити, чи були порушені (чи існує можливість порушення), не визнані або оспорювані права, свободи чи інтереси осіб, і залежно від установленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні. Відсутність порушеного права чи безпосереднього інтересу позивача є самостійною підставою для відмови в позові.

Установивши, що донька сторін проживає разом з батьком, а аліменти з позивача на користь відповідачки на утримання дочки не стягуються на підставі відповідної заяви стягувачки, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову в частині вимог про припинення стягнення з позивача аліментів на користь відповідачки на утримання малолітньої дитини.

1. Обставини справи

У листопаді 2020 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про припинення сплати аліментів і стягнення аліментів на його користь на утримання дитини.

На обґрунтування позову посилався на те, що 16.07.2020 Деснянський районний суд м. Чернігова у справі №750/5662/20 видав судовий наказ, згідно з яким з нього на користь відповідачки стягнуто аліменти на утримання дитини у розмірі частини від всіх видів заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму на утримання дитини відповідного віку, починаючи з 07.07.2020 та до досягнення дитиною повноліття.

Судовий наказ перебуває на виконанні у виконавчій службі, аліменти ним сплачуються. Позивач зазначав, що на час звернення відповідачки до суду із заявою про видачу судового наказу дочка дійсно проживала з відповідачкою. Але з вересня 2020 року дитина проживає з ним та повністю перебуває на його утриманні. Позивач вважав, що виникла необхідність захистити його порушене право шляхом припинення примусового стягнення з нього аліментів на користь матері та стягнення аліментів з відповідачки на його користь на утримання доньки.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову відмовлено. Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що на час розгляду справи дитина проживає з матір'ю та перебуває на її утриманні, тому підстави для задоволення позову відсутні.

Справа була предметом апеляційного та касаційного перегляду неодноразово.

Постановою апеляційного суду від 30.10.2024 рішення першої інстанції змінено в частині мотивів та підстав відмови у задоволенні позовних вимог.

Постанову суду апеляційної інстанції мотивовано тим, що малолітня донька сторін проживає разом із батьком з грудня 2021 року. Водночас аліменти з позивача на користь відповідачки на утримання дочки не стягуються, починаючи саме з грудня 2021 року, оскільки головний державний виконавець виніс постанову про повернення виконавчого документу стягувачу на підставі відповідної заяви стягувача.

Апеляційний суд встановив, що постановою апеляційного суду від 06.06.2022, залишеною без змін постановою Верховного Суду від 17.05.2023, у задоволенні позовних вимог позивача до відповідачки про визначення місця проживання дитини з батьком відмовлено, тому вважав, що наявність вказаного судового рішення свідчить про відсутність у позивача підстав для стягнення аліментів із відповідачки на свою користь на утримання дитини.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У статті 179 СК України врегульовано питання права власності на аліменти, які отримуються на дитину одним із батьків, та їх цільове призначення. Зокрема, передбачено, що аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини і мають використовуватися за цільовим призначенням в інтересах дитини.

Під цільовим призначенням при цьому потрібно розуміти витрати, спрямовані на забезпечення потреб та інтересів дитини, зокрема потреби у харчуванні, лікуванні, одязі, гігієні, забезпечення речами, необхідними для розвитку і виховання дитини, реалізації її здібностей (див. постанову Верховного Суду від 14.03.2018 у справі №682/690/16-ц).

Згідно з ч. 4 ст. 273 ЦПК України, якщо після набрання рішенням суду законної сили, яким з відповідача присуджені періодичні платежі, зміняться обставини, що впливають на визначені розміри платежів, їх тривалість чи припинення, кожна сторона має право шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них.

Зазначені норми не встановлюють вичерпного переліку обставин, які можуть бути підставою для звільнення (повного або часткового) від сплати аліментів. Питання про те, чи мають обставини, на які посилається платник аліментів, істотне значення, у кожному конкретному випадку вирішує суд.

З урахуванням предмета цього спору (припинення стягнення аліментів на утримання дитини, стягнення аліментів на утримання дитини) однією з обставин, яка підлягає доказуванню у справі, є те, з ким саме з батьків проживає дитина та на якій підставі.

Доказів на підтвердження того, що судовий наказ повторно пред'явлений стягувачкою до виконання, матеріали справи не містять.

У частині 1 ст. 15 ЦК України передбачено, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

За змістом ч. 1 ст. 5 ЦПК України, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором.

Гарантоване ст. 55 Конституції України й конкретизоване у законах України право на судовий захист передбачає можливість звернення до суду за захистом порушеного права, але вимагає, щоб твердження позивача про порушення було обґрунтованим. Таке порушення прав має бути реальним, стосуватися індивідуально виражених прав або інтересів особи, яка стверджує про їх порушення.

Таким чином, правом на звернення до суду за захистом наділена особа у разі порушення (можливого порушення), невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси.

Відтак суд повинен установити, чи були порушені (чи існує можливість порушення), не визнані або оспорювані права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від установленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні.

Відсутність порушеного права чи безпосереднього інтересу позивача є самостійною підставою для відмови в позові (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 08.10.2019 у справі №916/2084/17, від 07.07.2020 у справі №910/10647/18).

Установивши, що донька сторін проживає разом із батьком з грудня 2021 року, а аліменти з позивача на користь відповідачки на утримання дочки не стягуються на підставі відповідної заяви стягувачки, починаючи саме з грудня 2021 року, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову в частині вимог про припинення стягнення з позивача аліментів на користь відповідачки на утримання малолітньої дитини.

Разом з тим, взявши до уваги, що постановою апеляційного суду, залишеною без змін постановою Верховного Суду, у задоволенні позовних вимог позивача до відповідачки про визначення місця проживання дитини з батьком відмовлено, а рішенням суду за позовом матері дитини малолітню дитину відібрано у батька та передано матері, колегія суддів Верховного Суду погоджується з висновком апеляційного суду про відсутність підстав для задоволення вимог позивача про стягнення аліментів із відповідачки на його користь на утримання дитини.

З огляду на викладене суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про відмову у задоволенні позовних вимог.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128422156>.

2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини

Постанова Верховного Суду від 30.04.2025 у справі №756/6412/23

Факт наявності спору між сторонами стосовно місця проживання дитини може підтверджуватися процесуальною поведінкою відповідача під час розгляду справи, а саме: відмовою в укладенні мирової угоди, проханням відмовити в задоволенні позову, оскарженням рішення суду.

Навіть якщо відповідач посиляється на відсутність спору, суд повинен взяти до уваги процесуальну поведінку відповідача.

1. Обставини справи

У травні 2023 року мати дитини звернулася до суду з позовом до батька дитини про визначення місця проживання дитини разом із матір'ю.

Свої вимоги позивачка обґрунтовувала тим, що перебувала в зареєстрованому шлюбі з відповідачем, від якого народилася донька. Шлюб між ними розірвано 25 листопада 2019 року. Після розірвання шлюбу донька залишилася проживати разом із матір'ю в квартирі.

23 лютого 2022 року з її згоди відповідач забрав доньку в гості та мав повернути її на наступний день. Однак 24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, дитина залишилася разом із батьком.

На початку березня 2022 року відповідач самовільно вивіз доньку за межі Київської області та приховував місце її перебування, а на прохання повернути, зазначав, що вона не побачить дитину до закінчення воєнного стану. Лише після звернення до правоохоронних органів 04 квітня 2022 року вона змогла забрати у відповідача доньку у м. Хмельницькому.

Посилаючись на те, що відповідач погрожує змінити місце проживання дитини та виховувати її самостійно, просила у судовому порядку визначити місце проживання дитини разом із матір'ю за місцем її проживання.

Батько повідомив, що у них із матір'ю дитини немає і не було спору щодо проживання їхньої малолітньої доньки. Не заперечував щодо проживання доньки з мамою, проте заперечував щодо надання висновку органом опіки і піклування про визначення місця проживання дитини з мамою. Враховуючи всі обставини справи, ставлення кожного з батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, орган опіки та піклування Вишгородської міської ради вважав за доцільне визначити місце проживання дитини разом з її матір'ю.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Оболонського районного суду м. Києва від 15 квітня 2024 року позов задоволено. Визначено місце проживання дитини разом із матір'ю за місцем її проживання.

Суд першої інстанції виходив із того, що визначення місця проживання дитини разом із матір'ю відповідатиме якнайкращим інтересам дитини. Враховуючи вік дитини та виключно її інтереси, суд вважав, що саме мати найбільшою мірою може сприяти більш гармонійному розвитку малолітньої доньки.

Постановою Київського апеляційного суду від 13 листопада 2024 року за наслідками розгляду апеляційної скарги батька дитини рішення Оболонського районного суду м. Києва від 15 квітня 2024 року залишено без змін.

Апеляційний суд погодився із судовим рішенням суду першої інстанції як таким, що ухвалене з дотриманням норм матеріального та процесуального права, вважав його законним та обґрунтованим і не вбачав підстав для його скасування.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідно до статті 160 СК України місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків.

У частинах першій, другій статті 161 СК України зазначено, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

У частині першій статті 3 Конвенції про права дитини визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Визначаючи найкращі інтереси дитини у кожній конкретній справі, необхідно враховувати два аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним.

Між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини.

Під час оцінки та визначення найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: (а) погляди дитини; (б) індивідуальність дитини; (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин; (г) піклування; захист і безпека дитини; (р) вразливе положення; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту (постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі №654/4307/19). Також підлягають врахуванню: (1) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; (2) стосунки між дитиною і батьками в минулому; (3) бажання батьків бути опікунами; (4) збереження стабільності в оточенні дитини, ідеться про місце проживання (дім), школу, друзів; (5) бажання дитини.

У цій справі суди встановили, що з моменту розірвання шлюбу між сторонами їх малолітня дитина залишалася проживати разом із матір'ю, яка зі свого боку не перешкоджала зустрічам відповідача з нею. Після зустрічі дитини з батьком у лютому 2022 року лише після звернення матері до правоохоронних органів відповідач повернув доньку позивачці.

З огляду на обставини цієї справи, враховуючи, що батьки не змогли самостійно вирішити спір щодо визначення місця проживання дитини, Верховний Суд вважає, що суди попередніх інстанцій, визначаючи місце проживання малолітньої дитини сторін у цій справі з матір'ю, дійшли обґрунтованого висновку про те, що зазначене буде відповідати якнайкращим інтересам дитини, сприятиме повноцінному її вихованню та розвитку.

На час ухвалення оскаржуваних судових рішень не встановлено обставин, які б давали підстави для висновку, що проживання дитини з батьком буде мати більш позитивний вплив на дитину, ніж визначення місця проживання малолітньої доньки з матір'ю.

При вирішенні спору суди врахували висновок органу опіки та піклування Вишгородської міської ради, затверджений рішенням виконкому Вишгородської міської ради №388 від 17 серпня 2023 року, за змістом якого орган опіки та піклування вважав за доцільне визначити місце проживання малолітньої дитини разом із її матір'ю.

Верховний Суд, урахувавши правову позицію Верховного Суду, сформульовану в постанові від 23 березня 2023 року у справі №759/4616/19-ц (провадження №61-8244св22), вважає за необхідно зазначити, що здебільшого потреба у втручанні держави шляхом вирішення судами спорів між батьками щодо визначення місця проживання дітей або участі одного з батьків у їх вихованні зумовлена поведінкою самих батьків та їх небажанням віднайти порозуміння між собою в позасудовому порядку в найкращих інтересах дітей.

Доводи касаційної скарги про відсутність між сторонами спору щодо проживання їх малолітньої доньки були предметом перевірки в суді апеляційної інстанції із наданням відповідної оцінки. Зокрема, апеляційний суд відхилив доводи відповідача з цього приводу як необґрунтовані та такі, що не заслуговують на увагу. При цьому апеляційний суд звернув увагу на те, що між сторонами у цій справі з 2019 року існували неузгоджені питання щодо виховання та утримання їхньої спільної доньки, у зв'язку із чим вони обмінювалися проектами договору, в якому кожен указував своє бачення виховання та утримання дитини, але взаємної згоди вони так і не дійшли. Крім того, під час розгляду справи представник позивачки пропонувала відповідачу врегулювати спір щодо визначення місця проживання дитини шляхом укладення мирової угоди та надіслала проект такої мирової угоди для узгодження, однак батько дитини від указаної пропозиції відмовився.

Про наявність між сторонами спору також свідчать дії відповідача, направлені на оскарження судових рішень судів попередніх інстанцій та прохання відповідача про відмову позивачці в задоволенні позовних вимог.

У зв'язку з наведеним колегія суддів вважає необхідним касаційну скаргу залишити без задоволення, рішенням суду першої інстанції та постанову апеляційного суду – без змін.

Детальніше з текстом постанови можна за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127021085>.

Постанова Верховного Суду від 30.04.2025 у справі №210/1936/22

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана під час вирішення спору щодо її виховання, місця проживання, зокрема під час вирішення спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Водночас згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати інтересам дитини.

Створення батьком перешкод у спілкуванні матері з донькою суперечить найкращим інтересам дитини. Обмеження контакту з матір'ю позбавляє дитину необхідної емоційної підтримки та порушує її право на повноцінне сімейне життя.

Право на захист може вважатися ефективним тільки тоді, якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином судом вивчені усі їх доводи.

1. Обставини справи

У липні 2022 року батько дитини звернувся до суду з позовом, у якому зазначив, що з 2014 року він та мати дитини перебували у фактичних шлюбних відносинах. У них народилася донька. За період спільного життя відповідачка не виконувала своїх батьківських обов'язків, була безвідповідальною, не проявляла турботи до дитини, не займалася її вихованням, не приділяла уваги її духовному розвитку.

Позивач був змушений припинити відносини з відповідачкою, оскільки сварки негативно впливали на виховання дитини та її психічний стан.

Дитина часто проживала разом з ним, він багато приділяв та приділяє уваги питанням розвитку та виховання. Дочка має своє кімнату, в якій є все необхідне для життя та розвитку дитини.

Мати дитини із сином від першого шлюбу проживає в квартирі, яка належить позивачу, свого житла вона не має. Коли дитина перебувала у відповідачки, вона часто залишала дитину одну. Відповідачка в присутності дочки вживає спиртні напої сама та з друзями.

Просив суд визначити місце проживання малолітньої дитини з ним.

У вересні 2022 року мати дитини звернулася до суду із зустрічним позовом про визначення місця проживання дитини з нею. Послалася на те, що спільне їхнє життя з батьком дитини не склалося, зокрема через те, що він здійснював домашнє насильство щодо неї. За фактом нанесення їй тілесних ушкоджень зверталася до правоохоронних органів і після припинення фактичних шлюбних відносин.

Сторони погодили, що їхня спільна дочка буде проживати з нею, а батько дитини може безперешкодно спілкуватися і проводити час з дитиною, проте відповідач за зустрічним позовом в один з таких днів забрав дитину і відмовлявся повертати матері, у зв'язку із чим вона зверталася до правоохоронних органів з повідомленням про викрадення їхньої спільної дочки. Сторони погоджували, що батько буде надавати добровільно матеріальну допомогу на утримання дитини, проте він надавав її лише рік.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

09 липня 2024 року рішенням Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області в задоволенні первісного позову батьку дитини відмовлено. Зустрічний позов матері дитини задоволено. Визначено місце проживання малолітньої дитини з її матір'ю. Судове рішення мотивовано тим, що батько, хоча й належним чином займається вихованням та утриманням дитини, однак, перешкоджаючи матері дитини у спілкуванні з донькою, позбавляє її належної опіки і виховання з боку матері, порушує їх право на прямі контакти, що суперечить найкращим інтересам дитини. Визначення місця проживання дитини з матір'ю не впливатиме на її взаємовідносини з батьком, оскільки визначення місця проживання дитини з одним із батьків не позбавляє іншого батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків.

21 січня 2025 року постановою Дніпровського апеляційного суду апеляційну скаргу батька дитини задоволено частково. Рішення Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 09 липня 2024 року скасовано та ухвалено нове рішення. Позов батька дитини задоволено. Визначено місце проживання малолітньої дитини з її батьком. Уточнений зустрічний позов залишено без задоволення.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) зауважив, що оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими. Під час визначення основних інтересів дитини в кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови:

по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку в безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (пункт 100 рішення ЄСПЛ від 16 липня 2015 року у справі «Мамчур проти України», заява №10383/09, рішення ЄСПЛ від 11 липня 2017 року у справі «М. С. проти України», заява №2091/13).

Рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток і належне виховання, і в першу чергу повинні бути визначені та враховані інтереси дитини з огляду на об'єктивні обставини спору, а вже тільки потім права батьків.

Згідно з частинами другою, восьмою, дев'ятою статті 7 СК України сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, членів сім'ї. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

У статті 141 СК України передбачено, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини, крім випадку, передбаченого у частині п'ятій статті 157 цього Кодексу.

Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом (стаття 153 СК України).

Відповідно до частини другої статті 155 СК України батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини.

Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків (частина перша статті 160 СК України).

Відповідно до частини першої статті 161 СК України, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (частина перша статті 3 Конвенції про права дитини).

Під час визначення місця проживання дитини судам необхідно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору.

Вирішуючи питання про визначення місця проживання дитини, суди мають враховувати об'єктивні та наявні в справі докази, зокрема обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновки органу опіки та піклування. Проте найважливішим у цій категорії справ є внутрішнє переконання суду, яке має ґрунтуватися на повній та всебічній оцінці всіх обставин в їх сукупності, оскільки не можна піддавати формалізму долю дитини, яка через те, що батьки не змогли зберегти відносини або домовитися, не повинна бути позбавлена щасливого та спокійного дитинства.

Такі висновки сформулював Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду в постанові від 11 грудня 2023 року в справі №607/20787/19 (провадження №61-11625сво22).

У частинах четвертій – шостій статті 19 СК України закріплено, що під час розгляду судом спорів щодо, зокрема, місця проживання дитини, обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

Визначаючи місце проживання дитини з батьком, апеляційний суд послався на те, що згідно з установленими у справі обставинами як батьком, так і матір'ю створено належні умови для виховання та розвитку дитини, що також підтверджується показами свідків. І батько, і матір характеризуються позитивно, проте відповідно до висновку експерта від 03 жовтня 2023 року №931/23-23 встановлено формування думки малолітньої доньки односторонньо під впливом батька. Відповідно до вказаного висновку експерта з виховної точки зору батько та мати характеризуються однаково як батьки.

Верховний Суд неодноразово зазначав, що дитина є суб'єктом права і незважаючи на незначний вік, неповну цивільну дієздатність, має певний обсяг прав. Одними з основних її прав є право висловлювати свою думку та право на врахування думки щодо питань, які стосуються її життя (див. постанову від 09 квітня 2025 року в справі №643/7307/20).

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана під час вирішення між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, зокрема під час вирішення спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Водночас згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати інтересам дитини (стаття 12 Конвенції про права дитини, стаття 171 СК України, стаття 14 Закону №2402-III).

У справі встановлено, що після припинення шлюбних відносин дитина сторін проживала разом з матір'ю, де відвідувала дошкільний заклад. Мати дитини піклувалася про здоров'я дитини, фізичний, духовний і моральний розвиток, забезпечила доньку належними умовами для її проживання, виховання та розвитку.

Батько також брав участь у вихованні дитини, періодично донька перебувала з ним за місцем його проживання в с. Суходільське Кропивницького р-ну Кіровоградської обл.

Проте влітку 2022 року батько забрав дитину до свого місця проживання та з вказаного час дитина проживає разом з батьком за місцем реєстрації останнього. Мати неодноразово зверталася до правоохоронних органів із заявами про перешкоджання їй у спілкуванні з дитиною.

Судовий експерт у висновку від 03 жовтня 2023 року №931/23-23, складеному за результатами проведення судової психологічної експертизи, наголосив, що дитина хоч і виявила бажання проживати з батьком, проте розуміння та оцінка сімейної ситуації односторонньо формується батьком, оскільки дитини останній час проживала саме з ним.

Відповідно до акта обстеження умов проживання від 28 червня 2022 року №115, який було складено першим, у графі «Стосунки, традиції сім'ї» та «Висновки» зазначено, що під кінець бесіди дитина не може чітко визначитися, із ким хоче проживати і де; говорить, що приїхала до батька на канікули. Дитина зазначила, що хотіла б, щоб її батьки помирилися і всі жили разом.

Надалі під час складання актів обстеження умов проживання малолітня дитина повідомляла, що бажає проживати з батьком. Водночас матеріалами справи встановлено, що починаючи з червня 2022 року малолітня донька була позбавлена батьком можливості спілкуватися зі своєю матір'ю. Із вказаного слідує, що батько здійснював вплив на погляди малолітньої доньки щодо її матері.

Незважаючи на те, що долучених до матеріалів справи доказів судом встановлено, що і батьком, і матір'ю створено належні умови для виховання та розвитку дитини, обоє батьків характеризуються позитивно, суд апеляційної інстанції виснував, що якнайкращим інтересам дитини буде відповідати визначення місця проживання дитини саме з батьком, оскільки нею висловлене мотивоване бажання проживати разом з батьком у звичайному та зрозумілому соціальному середовищі, відвідування школи, можливість відвідування гуртків та налагоджування дружніх відносин з однолітками.

Колегія суддів Верховного Суду з таким висновком повністю погодитися не може, оскільки апеляційний суд не врахував, що відповідно до висновку судового експерта така думка малолітньої доньки, якій на той час виповнилося 8 років, сформована односторонньо під впливом батька – із червня 2022 року дитина фактично проживала з батьком і в неї дійсно склалися певні соціальні зв'язки за місцем його проживання, водночас це не спростовує наявності емоційного зв'язку між дитиною та її матір'ю, а свідчить про те, що в цьому випадку такий зв'язок було розірвано, але не втрачено.

Суд апеляційної інстанції не врахував, що попри те, що батько здійснює виховання та матеріальне забезпечення дитини, створення ним перешкод у спілкуванні матері з донькою суперечить її найкращим інтересам, оскільки матеріали справи не містять доказів щодо асоціальної поведінки матері дитини і про те, що вона може негативно впливати на дитину. Обмеження контакту з матір'ю позбавляє дитину необхідної емоційної підтримки та порушує її право на повноцінне сімейне життя.

У правовідносинах, які стосуються вкрай чутливої сфери та долі дитини, інтереси якої превалюють над формальним тлумаченням норм права, питання слід вирішувати в контексті кожної конкретної справи без формального та уніфікованого підходу лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, що мають значення для вирішення спору, та вивчення і дослідження усіх доказів як у сукупності, так і кожного доказу окремо.

У зв'язку з наведеним не можна вважати, що в оскаржуваній постанові апеляційного суду достатньою мірою викладено мотиви, на яких воно базується, адже право на захист може вважатися ефективним тільки тоді, якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином суд вивчив усі їх доводи (рішення ЄСПЛ у справах «Мала проти України»; «Суомінен проти Фінляндії»).

Враховуючи, що внаслідок неповного дослідження та оцінки зібраних доказів суди не встановили фактичні обставини, які мають значення для правильного вирішення справи, ухвалене апеляційним судом рішення не може вважатися законним і обґрунтованим, а тому підлягає скасуванню з передачею справи на новий розгляд.

Суду належить розглянути справу в установлені законом розумні строки з додержанням вимог матеріального і процесуального права, дослідити та належним чином оцінити подані сторонами докази, дати правову оцінку доводам і запереченням сторін та ухвалити законне і справедливе судові рішення відповідно до встановлених обставин і вимог закону.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128582172>.

Постанова Верховного Суду від 21.05.2025 у справі №369/7253/23

Озвучена в судовому засіданні думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання про визначення місця її проживання, оскільки думка дитини не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, наприклад таких, як тривалий час проживання дитини з одним із батьків без можливості повноцінного спілкування з тим із батьків, з ким дитина не проживає.

1. Обставини справи

У травні 2023 року мати дитини звернулася до суду з позовом до батька дитини, треті особи: Служба у справах дітей та сім'ї Святошинської районної у м. Києві державної адміністрації, Служба у справах дітей Дмитрівської сільської ради Бучанського району Київської області, Служба у справах дітей та сім'ї Бучанської районної державної адміністрації, «про визначення місця проживання дитини».

Позовні вимоги обґрунтовано тим, що вона та відповідач у шлюбі не перебували, фактичних сімейних відносин не мали, вони мають неповнолітнього сина, 2016 року народження, відповідач записаний батьком дитини. Син після народження постійно проживав з нею та перебував на її утриманні. Вона займалася вихованням і розвитком сина.

Вказувала, що вона має житло, працевлаштована та отримує постійний стабільний дохід, а отже, може забезпечити потреби дитини. Зокрема, для дитини створено належні умови для проживання та навчання. Дитина відвідує спортивну секцію з футболу, гурток зі спортивного плавання, дошкільні підготовчі заняття, а також займається англійською мовою. Син зарахований до першого класу Приватного християнського ліцею «Ріка життя». Всі витрати на утримання та розвиток дитини несла лише вона. У квітні 2023 року з її згоди він взяв сина на кілька днів, до 11 квітня 2023 року дитину їй не повернув, самовільно змінивши його місце проживання, позову про місце проживання дитини не подавав.

Натомість відповідач ніколи не мав та не має постійного заробітку, офіційно не працював, має проблеми з банківськими установами. Матеріально не допомагає їй утримувати дитину. До грудня 2023 року він майже не цікавився життям свого сина, вживав алкогольні напої, висловлювався в її бік нецензурними словами, проявляв фізичне та психологічне насильство, зокрема й у присутності дитини.

Посилаючись на те, що між нею та відповідачем виник спір щодо визначення місця проживання дитини, який у судовому порядку вони вирішити не можуть, позивачка просила суд визначити місце проживання дитини з нею, за місцем її проживання, за адресою.

У судовому засіданні судом першої інстанції заслухано думку дитини. Хлопчик суду пояснив, що живе з татом, бажає надалі проживати з татом. Любить і маму, і тата.

Відповідно до висновку виконавчого комітету Дмитрівської сільської ради Бучанського району Київської області від 02 лютого 2024 року №185 вважається за доцільне та таким, що відповідає інтересам дитини, визначити місце проживання дитини разом з матір'ю.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Києво-Святошинського районного суду Київської області від 03 вересня 2024 року, залишеним без змін постановою Київського апеляційного суду від 11 лютого 2025 року, позов матері дитини задоволено. Визначено місце проживання дитини з мамою.

Судові рішення мотивовані тим, що позивачка з народження єдиного сина турбувалася про нього та приділяла йому належну увагу, займалася його освітою та розвитком, піклувалася про стан здоров'я. Вона має можливість робити це й надалі.

Після виникнення конфлікту між позивачкою та відповідачем позивачка не чинила відповідачу перешкод у спілкуванні з дитиною. Натомість відповідач у примусовому порядку, у спосіб, який був стресовим для дитини, без погодження з позивачкою змінив місце проживання сина. Протягом тривалого часу не повідомляв її про їх місце перебування, не повідомляв навчальні заклади про причини неявки дитини до школи.

За таких обставин суд дійшов висновку про наявність між позивачкою та відповідачем глибокого особистісного конфлікту та неприязних стосунків. Створювані батьком протягом тривалого часу перешкоди для матері у вихованні та спілкуванні із сином призвели до руйнування його зв'язку зі своєю сім'єю, до якої належить як батько, так і матір, що, вочевидь, вплинуло на формування негативної думки дитини про матір та бажання проживати з батьком.

Суд дійшов висновку про те, що встановлення місця проживання дитини з матір'ю буде відповідати найкращим інтересам дитини, буде спрямоване на забезпечення гармонійного розвитку дитини у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, сприятиме повноцінному вихованню та розвитку.

Суд апеляційної інстанції відхилив доводи апеляційної скарги щодо порушення органом опіки та піклування процедури надання висновку про визначення місця проживання дитини з матір'ю, оскільки місцевий суд надав оцінку висновку органу опіки та піклування саме з урахуванням інших наявних у матеріалах справи доказів у сукупності. При цьому показання свідків, довідки зі школи, спортивних секцій, висновки психологів не можуть бути ключовим доказом у справах щодо захисту прав неповнолітніх дітей (щодо умов проживання відповідача, рівня здійснення догляду за дитиною), адже саме орган опіки та піклування, на якого законом покладено обов'язок провадити свою діяльність, пов'язану із захистом прав дитини, з дотриманням принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, з урахуванням сукупності обставин життя та характеристик батьків (після виходу за місцем їх проживання, особистого спілкування), затверджує висновок про доцільність / недоцільність визначення місця проживання дитини з одним із батьків.

Суд зазначив, що відповідач мав можливість особисто звернутися до органу опіки та піклування із заявою про складення відповідного висновку, однак вказане право не реалізував, а тому встановити, чи дійсно відповідачем створено належні умови для проживання сина, неможливо. Відповідач не ініціював у суді першої інстанції питання визначення місця проживання малолітнього сина з ним або встановлення спільної фізичної опіки сторін над сином.

У той же час, як попередньо встановив суд і не заперечили сторони, усталеним місцем проживання малолітнього сина було місце проживання матері, яке батько самовільно змінив, і на час апеляційного перегляду він проживає – у м. Чернівці. Тому відмова у задоволенні позову матиме наслідком залишення дитини не у звичному для неї середовищі від самого народження.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідно до частини четвертої статті 29 ЦК України місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

Згідно зі статтею 141 СК України мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини.

Відповідно до частин першої, другої статті 161 СК України, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини.

У частині першій статті 3 Конвенції про права дитини визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

При визначенні місця проживання дитини судам необхідно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору.

Отже, вирішуючи питання про визначення місця проживання дитини, суди мають враховувати об'єктивні та наявні у справі докази, зокрема обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновки органу опіки та піклування.

Проте найважливішим у цій категорії справ є внутрішнє переконання суду, яке має ґрунтуватися на повній та всебічній оцінці всіх обставин в їх сукупності, оскільки не можна піддавати формалізму долю дитини, яка через те, що батьки не змогли зберегти відносини або домовитися, не повинна бути позбавлена щасливого та спокійного дитинства.

До таких висновків дійшов Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у постанові від 11 грудня 2023 року у справі №607/20787/19, провадження №61-11625сво22.

За обставин цієї справи сторони є батьками малолітнього сина. У процесі розгляду справи сторони не заперечували, що дитина з народження проживала у м. Києві з обома батьками. Садочок хлопчик не відвідував, однак займався у спортивних секціях та більшість часу проводив з батьком, оскільки мати довго працювала, тобто усталеним та звичним для дитини є місце проживання позивача.

Разом з тим із 2023 року відповідач фактично без погодження з позивачкою змінив місце проживання сина, а саме дитина відвідує школу та гуртки у м. Чернівці.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі №402/428/16-ц (провадження №14-327цс18) викладено правовий висновок про те, що Декларація прав дитини не є міжнародним договором у розумінні Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року та Закону України «Про міжнародні договори України», а також не містить положень щодо набрання нею чинності. У зв'язку із цим Декларація прав дитини не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України і не є частиною національного законодавства України. Разом з тим положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, про те, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (стаття 3), узгоджуються з нормами Конституції України та законів України, тому саме її норми зобов'язані враховувати усі суди України, розглядаючи справи, які стосуються прав дітей.

Верховний Суд у своїй практиці наголошує, що для зміни усталеного місця проживання дітей мають бути вагомі аргументи, яких суд першої інстанції у цій справі не встановив. Не було встановлено таких обставин і апеляційним судом під час перегляду справи.

Питання забезпечення інтересів дитини ґрунтується на розумінні, що для дітей розлучення батьків завжди тяжке психологічне навантаження, пов'язане, зокрема, з кардинальними змінами в житті дитини: нове оточення та місце проживання, неможливість спілкування з двома батьками одночасно тощо.

Вирішуючи питання про визначення місця проживання дитини, суди мають враховувати об'єктивні та наявні у справі докази, зокрема обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновки органу опіки та піклування. Однак найважливішим у цій категорії справ є внутрішнє переконання судді, яке має ґрунтуватися на внутрішній оцінці всіх обставин в їх сукупності. Адже не можна піддавати формалізму долю дитини, яка через те, що батьки не змогли зберегти шлюб, не повинна бути позбавлена щасливого та спокійного дитинства.

Отже, при вирішенні таких спорів доцільно та правильно керуватися виключно інтересами дитини, судам передусім потрібно впевнитися, що саме той з батьків, на чію користь буде прийнято рішення, створить для дитини належні умови для її морального, духовного та фізичного розвитку.

Отже, дослідивши подані сторонами докази, суди, взявши до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, їх поведінку щодо дитини, вік дитини, умови проживання та інші обставини, що мають істотне значення, надавши оцінку висновку органу опіки та піклування, дійшли обґрунтованого висновку, що проживання малолітнього сина саме з матір'ю, у звичному для нього середовищі буде відповідати найкращим інтересам дитини та забезпечить розвиток у безпечному, спокійному та стійкому середовищі.

Верховний Суд критично оцінює посилання касаційної скарги на неврахування судом думки дитини та наданих нею пояснень із таких підстав.

Відповідно до статті 171 СК України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

У постанові Верховного Суду від 22 грудня 2021 року у справі №554/1124/20 зауважено, що озвучена в судовому засіданні думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання про визначення місця її проживання, оскільки думка дитини не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, наприклад таких, як тривалий час проживання дитини з одним із батьків без можливості повноцінного спілкування з тим із батьків, з ким дитина не проживає.

У постанові Верховного Суду від 18 грудня 2019 року у справі №523/13088/17 зауважено, що одне лише бажання дитини проживати з батьком не може бути безумовною підставою для зміни її місця проживання.

Опитування судом дитини відбулося фактично через рік його проживання з батьком (у квітні 2024 року). Хлопчик повідомив суду, що наразі з матір'ю спілкується мало, переважно телефоном. Оскільки зв'язок часто буває поганим, маму бачить рідко. Під час опитування хлопчик неодноразово повідомляв, що обох батьків любить однаково. Фактично з огляду на те, що останній рік хлопчик проживав з батьком, він виявив бажання жити у тата, однак з обома батьками. Дитина не повідомляла суду про своє небажання жити з матір'ю, навпаки, називав її «мамочкою»; говорив про бажання бачитися з матір'ю.

Колегія суддів погоджується з висновком судів, які критично оцінили протокол індивідуального консультування КЗ «Чернівецька спеціальна загальноосвітня школа №3» щодо негативного ставлення дитини до матері (т. 1, а. с. 240г). Так, консультація проведена у лютому 2024 року, тобто майже рік дитина проживала з батьком та майже не бачилася з матір'ю. Психолог вказала, що причиною негативного емоційного стану хлопчика є несприятлива сімейна ситуація.

При цьому не вказано, що лише мати винна в такому стані дитини. Дитина проживала до квітня 2023 року з матір'ю постійно та/або з матір'ю та батьком. Після виникнення конфлікту між батьками спочатку дитина залишилася проживати з матір'ю, а потім батько самостійно змінив його місце проживання. Тобто як мати, так і батько винні у негативному емоційному стані дитини. При цьому психолог не спілкувався з позивачкою, не перевіряв її доводи, не з'ясовував, які ж насправді відносини склалися між батьками дитини на час складення висновку. Крім того, висновок складався для визначення необхідності дитини вчитися в спеціальній школі, а не для визначення місця проживання дитини.

Ураховуючи наведене, колегія суддів вважає за необхідне залишити касаційну скаргу без задоволення, а оскаржені судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій – без змін, оскільки доводи касаційної скарги висновки судів не спростовують.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128582172>.

2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей

Постанова Верховного Суду від 16.04.2025 у справі №523/3922/21

При визначенні місця проживання дитини першочергово слід враховувати, що наявність невиконаного судового рішення щодо повернення дитини до іноземної держави та відсутність згоди компетентного органу (суду) іноземної держави, до якої підлягає поверненню дитина, щодо здійснення юрисдикції при вирішенні питання про відібрання дитини, яке по суті є визначенням місця проживання дитини в іноземній країні належить до юрисдикції іноземного суду і розгляду українськими судами не підлягає.

За таких обставин висновки судів про підсудність національним судам України цього спору не узгоджуються з положеннями Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року, оскільки відсутня сукупність обставин, передбачених у пункті «b» частини першої статті 7 цієї Конвенції 1996 року. Оскільки у цій справі вирішення вимог позивача не належить до юрисдикції національних судів України, то у судів були відсутні правові підстави для розгляду справи по суті.

1. Обставини справи

У грудні 2021 року позивач звернулася до суду з позовом до відповідача, третя особа – Служба у справах дітей Щербанівської сільської ради Полтавського району Полтавської області, в якому просив суд ухвалити рішення про відібрання від матері малолітньої дитини, і передання її йому – батьку, для повернення її за попереднім місцем проживання до Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії шляхом відібрання дитини.

Позов мотивований тим, що з 06 червня 2015 року до 19 квітня 2021 року позивач і відповідач перебували у зареєстрованому шлюбі, у якому у них народилася дочка. Вказував на те, що дитина була народжена та постійно проживала на території Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії поки відповідачка не викрала дитину та незаконно, без його згоди, батька дитини, вивезла її на територію України. Цей факт встановлено постановою Полтавського апеляційного суду від 18 вересня 2019 року у справі №552/1759/19 щодо повернення малолітньої дитини до Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, в якій визнано незаконним вивезення та утримання відповідачкою на території України малолітньої дитини та зобов'язано відповідачку повернути малолітню дитину до місця її постійного проживання – Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. У разі невиконання рішення суду в добровільному порядку зобов'язано відповідачку передати малолітню доньку батькові до постійного місця проживання – Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

Позивач зазначив, що судові рішення про повернення дитини до Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії відповідачка не виконує, а тому він звернувся до органів державної виконавчої служби з метою примусового виконання відповідного рішення. 13 лютого 2020 року виконавчий лист було пред'явлено до виконання і з цього часу рішення суду перебуває на примусовому виконанні у Полтавському районному відділі державної виконавчої служби Північно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Суми). Проте через дії відповідачки, яка переховує дитину та всіляко ухиляється від виконання рішення суду та вимог виконавця, судові рішення не виконано.

На підставі вищевказаного позивач наполягав на тому, що факт незаконного переміщення та утримання на території України малолітньої встановлено судовим рішенням, тому наявні підстави для застосування надалі відібрання дитини як заходу, що забезпечуватиме негайне повернення дитини до країни постійного проживання. З урахуванням наведеного позивач просив його позов задовольнити.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням першої інстанції у задоволенні позову відмовлено. Судове рішення мотивовано тим, суд не вбачав підстав для ухвалення рішення про відібрання дитини для забезпечення виконання вказаного судового рішення.

20

Не погоджуючись із рішенням суду першої інстанції, позивач подав апеляцію і постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивача задоволено частково.

Рішення Полтавського районного суду Полтавської області від 31 січня 2023 року змінено, викладено мотивувальну частину рішення в редакції цієї постанови. В іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Змінюючи мотивувальну частину рішення суду першої інстанції, апеляційний суд виходив із того, що висновки суду першої інстанції про відмову у задоволенні позову позивача є правильними по суті, оскільки відповідачка довела суду наявність виняткових обставин для відмови у поверненні дитини, встановлених в абзаці другому частини першої [статті 162 СК України](#), у частині другій статті 12 та пункті «б» частини першої статті 13 Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, а саме: з моменту переміщення пройшло більше року і дитина прижилася у новому середовищі та повернення суперечить її інтересам; існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку. Проте наведені районним судом мотиви відмови у позові не є достатньо аргументованими.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішенням апеляційного суду, позивач подав до Верховного Суду касаційну скаргу, в якій, посилаючись на порушення судом норм матеріального та процесуального права, просив скасувати вказані судові рішення та ухвалити нове рішення про задоволення позову.

Касаційна скарга мотивована тим, що відмова судів попередніх інстанцій у відібранні дитини ґрунтувалася на недоцільності вивезення дитини до Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Суди не врахували, що питання повернення малолітньої дитини до Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (її постійного місця проживання) не є предметом розгляду цієї справи, оскільки наявне рішення суду, яке набрало законної сили, а саме постановою Полтавського апеляційного суду від 18 вересня 2019 року у справі №552/1759/19.

Суди не врахували, що цей позов про відібрання дитини пред'явлений через неможливість виконання рішення суду у справі №552/1759/19 задля забезпечення реалізації принципу обов'язковості рішення суду. Позивач вживав усіх можливих заходів для того, щоб виконати рішення суду у справі №552/1759/19, проте такі дії не дали результату, зокрема через те, що резолютивна частина рішення не містить чіткого механізму дій, де було б зазначено, як саме вказане рішення має бути виконано, натомість покладає виконання рішення суду на позивача, що є неможливим.

Виконавче провадження перебуває на примусовому виконанні у Полтавському районному відділі державної виконавчої служби Північно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Суми), проте судові рішення досі не виконано.

Висновки судів першої та апеляційної інстанцій у цій справі суперечать висновкам, яких дійшов апеляційний суд у справі №552/1759/19. Вказане призвело до наявності двох протилежних судових рішень щодо застосування Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

Верховний Суд касаційну скаргу задовольнив частково, судові рішення першої та апеляційної інстанцій у справі скасував, провадження у справі №545/3933/21 за позовом позивача, третя особа – Служба у справах дітей Щербанівської сільської ради Полтавського району Полтавської області, про відібрання дитини вирішив закрити.

Верховний Суд під час винесення рішення керувався тим, що справа за цим позовом є справою з іноземним елементом.

Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається ЦПК України, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (статті 497 ЦПК України). Згідно зі статтею 66 Закону України «Про міжнародне приватне право» права та обов'язки батьків і дітей, крім випадків, передбачених статтями 67, 67-1, 67-4 цього Закону, визначаються особистим законом дитини або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини. Підсудність судам України справ з іноземним елементом визначається на момент відкриття провадження у справі, незважаючи на те, що у процесі провадження у справі підстави для такої підсудності відпали або змінилися (частина перша статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Метою Гаазької конвенції 1980 року є забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з договірних держав або утримуваних у будь-якій із договірних держав, та забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї договірної держави, ефективно дотримувалися в інших договірних державах. За правилами Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року у разі неправомірного переміщення або утримування дитини держава, в якій дитина зазвичай проживала безпосередньо перед переміщенням або утримуванням, зберігає юрисдикцію відповідно до статті 5, за умови дотримання певних умов відповідно до статті 7 цієї Конвенції. У статті 7 цієї Конвенції встановлено форму збереження юрисдикції держави, в якій дитина мала звичайне місце проживання безпосередньо до переміщення чи утримування.

У справі, яка переглядається, Верховний Суд встановив, що постановою Полтавського апеляційного суду від 18 вересня 2019 року у справі №552/1759/19, яку залишено без змін постановою Верховного Суду від 11 грудня 2019 року (провадження №61-18088св19), позовні вимоги позивача до відповідача про забезпечення повернення малолітньої дитини до Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії задоволено. Визнано незаконним вивезення та утримування відповідачкою на території України малолітньої дитини. Зобов'язано матір повернути малолітню доньку батькові до місця її постійного проживання – Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

Звертаючись до суду із цим позовом, позивач просив суд ухвалити рішення про відібрання від малолітньої дитини та передавання її батьку за попереднім місцем проживання до Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

У постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 18 вересня 2023 року у справі №545/2247/18 (провадження №61-6421сво23) викладено висновки про те, що за наявності судового рішення про повернення дитини відповідно до Гаазької конвенції 1980 року, яке набрало законної сили, але залишається невиконаним, та відсутності наданої відповідно до Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року згоди компетентного органу іноземної держави, до якої підлягає поверненню дитина, вирішення питання про визначення місця проживання дитини не належить до юрисдикції національних судів України, а у разі встановлення вказаних обставин під час розгляду цивільної справи провадження у справі підлягає закриттю на підставі пункту 1 частини першої статті 255 ЦПК України.

З огляду на це колегія суддів зазначає, що за наявності судового рішення, яке набрало законної сили, але залишається невиконаним, щодо повернення дитини до Великої Британії та відсутності згоди компетентного органу (суду) Великої Британії (органу іноземної держави, до якої підлягає поверненню дитина) щодо здійснення юрисдикції при вирішенні питання про відібрання дитини, яке по суті є визначенням місця проживання дитини у Великій Британії, питання про відібрання дитини також належить до юрисдикції судів Великої Британії і розгляду українськими судами не підлягає.

За таких обставин касаційну скаргу слід задовольнити частково, оскаржені судові рішення скасувати та закрити провадження у справі.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126803017>.

Постанова Верховного Суду від 14.05.2025 у справі №729/694/24

Під час розгляду справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також мають дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини й обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Під час оцінки та визначення найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: (а) погляди дитини; (б) індивідуальність дитини; (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин; (г) піклування; захист і безпека дитини; (ґ) вразливе положення; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту (постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі №654/4307/19). Також підлягають врахуванню: (1) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; (2) стосунки між дитиною і батьками в минулому; (3) бажання батьків бути опікунами; (4) збереження стабільності в оточенні дитини, йдеться про місце проживання (дім), школу, друзів; (5) бажання дитини.

1. Обставини справи

У квітні 2024 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідача про визначення місця проживання дитини з батьком. Позовна заява мотивована тим, що він та відповідачка є батьками малолітньої. До серпня 2023 року дитина проживала з матір'ю за кордоном, а після повернення до України дитина фактично проживала у м. Бобровиця Чернігівської області, де нею опікувалася матір.

Вказував на те, що за спільною згодою батьків дитина проживала з матір'ю. Проте з 02 січня 2024 року відповідачка проходила лікування у КНП «Обласний заклад з надання психіатричної допомоги м. Берегове» Закарпатської обласної ради, у зв'язку із чим з 06 січня 2024 року дитина проживає з ним, батьком, у м. Кишинів (Республіка Молдова).

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Бобровицького районного суду Чернігівської області від 26 вересня 2024 року в задоволенні позову відмовлено. Рішенням суду першої інстанції мотивовано тим, що у судовому засіданні не знайшов свого підтвердження факт перебування відповідачки у депресивному стані на час розгляду справи, а також у будь-якому іншому незадовільному стані, який би унеможлилював проживання дитини з матір'ю. Суд не встановив обставин неналежного виконання відповідачкою батьківських обов'язків за час проживання її з дочкою. Суд взяв до уваги той факт, що малолітній донька до 4,5 року, хоч і проживала з обома батьками, проте її постійним доглядом і вихованням займалася відповідачка.

Позивач не довів належними та допустимими доказами факт того, що перебування малолітньої дитини в учбовому дошкільно-освітньому закладі Республіка Молдова позитивно впливає на її психоемоційний стан, натомість, як видно із характеристики, виданої Бобровицьким ЗДО ясла-садка «Веселка» від 28 червня 2024 року, наданої відповідачкою, донька відвідувала Бобровицький ЗДО ясла-садка «Веселка» з 01 вересня 2023 року до 29 грудня 2023 року, розвиток дитини відповідає віковій нормі, дівчинка комунікабельна, життєрадісна, належним чином забезпечена всім необхідним.

Беручи до уваги обставини справи, враховуючи, що батьки не змогли самостійно вирішити спір щодо визначення місця проживання дитини, суд дійшов висновку про те, що на цьому етапі життя малолітньої дитини визначення її місця проживання із батьком не буде відповідати найкращим інтересам дитини. Проживання дитини з матір'ю матиме більш позитивний вплив на дитину, ніж залишення її проживати разом з батьком в іншій країні, де, зокрема, він не має у власності житла.

Постановою Чернігівського апеляційного суду від 04 лютого 2025 року апеляційну скаргу позивача залишено без задоволення, рішення Бобровицького районного суду Чернігівської області від 26 вересня 2024 року – без змін.

Постанову апеляційного суду мотивовано тим, що у цій справі відсутні виняткові обставини, які б вказували на неможливість проживання малолітньої дитини з матір'ю. Матеріали справи не містять доказів, які б підтверджували, що відповідачка неспроможна забезпечити належне утримання дитини, притягалася до адміністративної відповідальності за неналежне виконання батьківських обов'язків чи веде аморальний спосіб життя, не встановлено наявності на цей час такої протиправної поведінки матері щодо малолітньої дитини, яка могла б бути підставою для визначення місця проживання дитини виключно з батьком. Певний період часу відповідачка дійсно мала порушення стану психічного здоров'я, з приводу якого вона перебувала на лікуванні, проте позивач не надав доказів наявності такого стану після проведеного лікування.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями попередніх інстанцій, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій просив скасувати оскаржувані судові рішення, ухвалити нове, яким задовольнити позовні вимоги позивача.

Касаційна скарга мотивована тим, що апеляційний суд не оцінив висновки психологів, довідки та інші докази щодо ставлення дитини до обох батьків, її виховання та розвиток, умови проживання з батьком. Апеляційний суд беззаперечно надав перевагу позиції матері через її правовий статус, дискримінувавши права батька та не врахувавши інтереси дитини.

Підставами касаційного оскарження судових рішень представник заявника зазначає неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, а саме: суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норми права без урахування висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладених у постанові Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі №402/428/16-ц (провадження №14-327цс18) та у постанові Верховного Суду від 21 лютого 2018 року у справі №650/385/16-ц (провадження №61-3956св18), від 25 липня 2019 року у справі №360/1437/17 (провадження №61-36192св18), від 12 серпня 2021 року у справі №473/44/20-ц (провадження №61-8103св21), від 22 червня 2022 року у справі №336/3145/20 (провадження №61-17908св21).

Верховний Суд вирішив касаційну скаргу залишити без задоволення. Рішення Бобровицького районного суду Чернігівської області від 26 вересня 2024 року та постанову Чернігівського апеляційного суду від 04 лютого 2025 року залишити без змін.

Постанова мотивована тим, що під час вирішення спору щодо місця проживання дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. До інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести, зокрема: особисті якості батьків; відносини, які існують між кожним з батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки щодо дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним з батьків і дитиною); можливість створення дитині умов для виховання і розвитку.

При розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини.

У справі, яка переглядається, суди встановили і це не заперечується сторонами, що відповідачка разом із дочкою з вересня 2022 року до серпня 2023 року проживали за кордоном, із серпня 2023 року до січня 2024 року – в Україні, а із січня 2024 року дитина за згодою відповідачки проживає разом із батьком у м. Кишинів, Республіка Молдова.

Факт проживання дитини за кордоном (незалежно від того, вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання. Повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між батьками про визначення місця проживання такої дитини.

Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання такої дитини разом з одним з батьків в Україні. Такий висновок викладено у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 11 грудня 2023 року у справі №607/20787/19 (провадження №61-11625сво22). У справі, яка переглядається, суди встановили, що позивач і відповідачка, як батьки доньки, спроможні піклуватися про дитину та забезпечувати їй достатній рівень життя.

Оскільки відповідачка зустрічних позовних вимог щодо визначення місця проживання дитини разом з нею не заявляла, сторони не позбавлені можливості самостійно на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства врегулювати спірні питання щодо місця проживання малолітньої, а за відсутності згоди звернутися для вирішення спору до органу опіки та піклування або суду повторно.

Верховний Суд встановив, що суди попередніх інстанцій забезпечили повний та всебічний розгляд справи на основі наданих доказів, судові рішення відповідають нормам матеріального та процесуального права. Наведені в касаційній скарзі доводи не спростовують висновків суду по суті вирішення указаних позовів та не дають підстав вважати, що суди порушили норми матеріального чи процесуального права, що може бути підставою для скасування судових рішень.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127358191>.

2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав

Постанова Верховного Суду від 21.05.2025 у справі №442/4954/22

Небажання дітей спілкуватися з матір'ю, що призводить до зменшення чи повного припинення їх побачень, саме собою не свідчить про ухилення матір'ю від виконання батьківських обов'язків, позаяк ці обставини зумовлені не її волею.

1. Обставини справи

У серпні 2022 року позивачі звернулися до суду з позовом та просили позбавити відповідача батьківських прав відносно неповнолітніх дітей.

На обґрунтування позову зазначали, що 05 жовтня 2006 відповідач уклала з відповідачем шлюб, який рішенням суду розірвано. У шлюбі народилося двоє доньок.

Діти проживали і проживають на сьогодні з бабою. Батько дітей помер.

У 2015 році відповідач виїхала до Республіки Польща, утворила нову сім'ю, у якій народилася донька.

Рішенням Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 14 травня 2021 року стягнуто з відповідачки на користь позивачки аліменти на неповнолітніх дітей, а також додаткові витрати на їх утримання.

Зазначали, що відносини між дітьми та їх матір'ю погіршилися ще у 2018 році, кожен її приїзд призводив до конфліктів, стресу для дітей. Виїзд відповідача за межі України, її працевлаштування у Польщі, народження дитини в іншому шлюбі не можуть бути виправданням того, що за останні чотири роки вона не вжила жодних заходів з метою покращення стосунків з дітьми. Діти зареєстровані у квартирі їхнього батька, а фактично проживають разом із позивачкою. Усі витрати щодо утримання дітей, їх забезпечення належними умовами побуту, лікуванням, харчуванням несе виключно позивачка.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням міськрайонного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, в задоволенні позову відмовлено.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив з того, що відповідачка не втратила інтересу до участі у вихованні дітей, має намір на відновлення стосунків з ними, тому відсутні підстави для застосування до відповідача такого крайнього заходу, як позбавлення батьківських прав, доцільність вжиття якого ані позивачі, ані орган опіки та піклування належним чином не аргументували.

Небажання дітей спілкуватися з матір'ю, що призводить до зменшення чи повного припинення їх побачень, саме собою не свідчить про ухилення матір'ю від виконання батьківських обов'язків, позаяк ці обставини зумовлені не її волею.

У справі відсутні докази застосування до відповідача будь-яких заходів впливу зі сторони правоохоронних органів, притягнення до відповідальності, зокрема адміністративної, проведення бесіди, попередження з боку органу опіки та піклування, органів місцевого самоврядування щодо неналежного виконання нею батьківських обов'язків.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, позивачка у справі вирішила оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

Узагальнені доводи касаційної скарги.

Після смерті батька дітей матір не вживала жодних заходів, які б свідчили про її намір допомогти дітям пережити втрату батька.

Неприятні відносини з матір'ю мають триваючий характер та пов'язані з відсутністю матері поруч з ними протягом щонайменше останніх 8 років.

Апеляційний суд не врахував долучені ними копії рішень судів, зокрема суду у місці Прушкові (Республіка Польща), про встановлення місця перебування неповнолітньої дочки відповідача, про видачу наказу про опіку, про позбавлення батьківських прав або про обмеження батьківських прав щодо неповнолітньої.

Факт наявності судових спорів щодо дітей відповідача мав спонукати суди попередніх інстанцій з'ясувати причини та обставини судового спору у Республіці Польща та зіставити їх з обставинами цієї справи і встановити, чи не надавала відповідач переваги у вихованні наймолодшої доньки над вихованням старших дочок, які причини обмеження прав відповідача щодо її молодшої доньки, тощо.

Батько дітей до дня смерті був офіційно працевлаштований на території Республіки Польща, тому після його смерті діти мають право отримати допомогу по втраті годувальника, для чого матері дітей необхідно звернутися до Установи соціального страхування. Разом з тим відповідачка не зверталася до відповідних органів для отримання допомоги на дітей, що свідчить про умисне невиконання нею обов'язків із матеріального забезпечення дітей.

Малолітня донька в судовому засіданні (у присутності психолога) пояснила, що з 2019 року проживає з бабусею, дідусям та сестрою. До того часу проживала в селі з батьками матері та сестрою. Навчанням з нею ніхто не займався. Вони із сестрою не хотіли проживати в селі. Коли вони жили із сестрою в селі, мама періодично приїжджала, але тоді часто їх сварила. Мати поїхала в Польщу, щоб заробити для них кошти, проте не надавала матеріальної допомоги. Згодом бабуся утримувала їх на свою пенсію. Коли мама перебувала за кордоном, то вони з нею не спілкувалися.

Їм із сестрою набагато спокійніше проживати в місті з бабусею. Вони мають окрему кімнату. У позашкільний час вона не відвідує гуртки через брак коштів.

Не заперечувала, що приблизно у 2020 році вона та її сестра заблокували мамин номер, тому що не хочуть з нею спілкуватися.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, на підставі належним чином оцінених доказів і встановлених фактичних обставин справи, врахувавши, що позивачі не надали достатні, належні та допустимі докази, які свідчили б про наявність виключних підстав для позбавлення відповідачки батьківських прав, свідоме нехтування нею своїми батьківськими обов'язками, а також те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу, дійшов правильного висновку про відсутність правових підстав для позбавлення відповідача батьківських прав.

Висновки судів не суперечать правовим висновкам, викладеним Верховним Судом у зазначеній в касаційній скарзі постанові.

Доводи касаційної скарги не дають підстав для скасування оскаржуваного судового рішення, оскільки зводяться до необхідності переоцінки доказів і встановлених на їх підставі обставин, що не входить до повноважень суду касаційної інстанції.

Обставин, які є обов'язковими підставами для скасування судових рішень, касаційний суд не встановив.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

<https://revestr.court.gov.ua/Review/127509307>.

2.1.6. Справи щодо видачі обмежувальних приписів

Постанова Верховного Суду від 28.05.2025 у справі №761/44907/24

Систематичність визначається з огляду на кількісний показник порушення правил співжиття протягом необмеженого проміжку часу. При цьому суттєвим є саме факт повторного вчинення одного й того самого правопорушення, що свідчить про те, що застосовані заходи впливу є безрезультатними.

Докази, що додаються до заяви про видачу обмежувального припису, мають стосуватися місця вчинення домашнього насильства, ризиків безпеки постраждалої особи, вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи, тобто докази мають стосуватися обґрунтованих побоювань з приводу того, що особа (кривдник) здатна вдатися до небезпечних проявів домашнього насильства у будь-якому його вигляді: психологічному, фізичному, економічному тощо. Це можуть бути докази застосування психологічного насильства, приниження гідності, жорстокого поводження з боку заінтересованої особи до заявника, катування, нелюдського поводження, що передбачає спричинення сильних фізичних та душевних страждань, тривалість і системність протиправної поведінки кривдника та докази того, що останній не усвідомлює серйозності негативних наслідків своїх дій, продовжує агресивні дії відносно заявника, не бажає змінювати свою поведінку, а тому існує ризик продовження кривдником таких дій, а отже і необхідність застосування обмежувального припису є обґрунтованими.

1. Обставини справи

У грудні 2024 року заявниця звернулася до суду із заявою про видачу обмежувального припису, в якій просила:

– заборонити колишньому чоловіку наближатися на 100 м до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування її та малолітнього сина (постраждалих осіб), а також до будь-якого іншого місця перебування постраждалих осіб;

– заборонити колишньому чоловіку особисто і через третіх осіб розшукувати її та малолітнього сина, якщо вони за власним бажанням перебувають у місці, невідомому кривднику, переслідувати їх та в будь-який спосіб спілкуватися з ними;

– заборонити колишньому чоловіку вести листування, телефонні переговори із заявницею та з малолітнім сином або контактувати з ними через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

На обґрунтування вимог заявниця зазначала, що у 2016 році між нею та заінтересованою особою було зареєстровано шлюб. Від вказаного шлюбу вони мають спільного сина. Під час спільного проживання заявниці із заінтересованою особою останній постійно вчиняв сварки та її ображав.

Рішенням суду м. Києва 22.02.2019 шлюб між сторонами було розірвано.

Фактично сторони не проживають разом з листопада 2018 року. Від народження і після розлучення син проживав та проживає із заявницею.

На цей час вона перебуває в офіційному зареєстрованому шлюбі з іншим чоловіком, від шлюбу з яким у них народилася донька.

З моменту розірвання шлюбу її колишній чоловік та його матір систематично вчиняють відносно неї та її малолітнього сина домашнє насильство, вони протягом тривалого часу безпідставно її ображають, застосовують фізичну силу безпосередньо в присутності малолітньої дитини, вживають нецензурну лексику у спілкуванні з нею та її рідними, систематично вчиняють насильство, яке полягає, у тому числі, й у спричиненні тілесних ушкоджень, залякування та переслідуванні її та дитини.

Зазначала, що судовими рішеннями у справі №759/1382/19 визначено спосіб участі колишнього чоловіка у спілкуванні та вихованні із сином за місцем проживання дитини з матір'ю та встановлено обов'язок батька повертати дитину матері після закінчення днів та часів батька.

Крім того, рішенням суду визначено спосіб участі бабусі у вихованні та спілкуванні з дитиною за місцем проживання матері дитини.

Також рішенням суду відмовлено у задоволенні позовних вимог колишнього чоловіка про визначення місця проживання дитини з батьком.

Заявниця вказувала, що, починаючи з кінця 2018 року і упродовж наступних декілька років, колишній чоловік систематично погрожував їй тим, що відбере у неї сина. Зазначені погрози виражав як усно, так і в смс-спілкуванні. Проте, незважаючи на це, вона не чинила перешкод у спілкуванні та вихованні дитини.

31.12.2021 у місті Бердянську Запорізької області, де вона проживала із сином, вона добровільно та за попередньою домовленістю передала сина батьку для проведення новорічних свят та одного календарного тижня зимової відпустки батька, який відповідно до встановленого судом графіка побачень та вимоги державного виконавця зобов'язаний був повернути сина матері 09.01.2022.

Проте 09.01.2022 колишній чоловік дитину їй не повернув. Надалі він спільно зі своєю матір'ю дитину викрали, насильно та самочинно змінили місце проживання дитини, без її згоди і відома вивезли сина до м. Києва та примусово насильно утримували у себе 1 рік та 2 місяці. Весь цей час вона не знала, де перебуває її син, оскільки вказані відомості їй не повідомляли ні колишній чоловік, ні його матір, на її дзвінки вони не відповідали.

Надалі за фактом викрадення колишній чоловік дитини до Єдиного реєстру досудових розслідувань вніс відомості у кримінальному провадженні за №62022000000000022 від 14.01.2022 за ч. 2 ст. 146 КК України та за №62022000000000023 від 14.01.2022 за ч. 1 ст. 382 КК України. У вказаних кримінальних провадженнях вона є потерпілою.

Лише у квітні 2022 року їй стало відомо місце перебування сина. Проте сина їй не вдалося забрати.

При цьому заявниця зазначала, що бабуся при дитині застосувала до неї насильство. За вказаним фактом внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

У лютому 2023 року заявниці вдалося встановити місцезнаходження її сина. Останній перебував у садочку приватного типу. Вона прибула за вказаною адресою та забрала свого сина.

Проте заінтересована особа, продовжуючи переслідувати її із сином, 30.03.2023 після того, як вона з дитиною вийшли з будинку, в якому проживали, здійснив на неї і сина напад, намагаючись знову викрасти його, почав тягнути сина в невідомому напрямку, проте пересічні громадяни допомогли їй повернути дитину.

Зазначала, що колишній чоловік разом з озброєними чоловіками – учасниками громадського об'єднання «Батько має право» підстерігають її після судових засідань, біля роботи, за місцем проживання, стежать за нею, погрожують розправою, принижують словесно, щоб повторно незаконно відібрати у неї дитину та морально зламати її.

Крім того, заявниця зазначила, що її колишній чоловік з групою невідомих осіб напали на її чоловіка, умисно спричинивши йому тілесні ушкодження на очах у дитини, у зв'язку із чим було внесено відомості до ЄРДР за №62023100120000245 від 05.06.2023 за ч. 1 ст. 125 КК України.

Після цього заінтересована особа 25.12.2023 вислідив та напав на її матір та спільно з учасниками ГО «Батько має право» нанесли останній тілесні ушкодження із застосуванням фізичної сили та повторно викрали її сина.

Надалі вона знову протягом 8 місяців шукала, де перебуває її син.

За вказаних обставин заявниця, розцінюючи усі вищевказані обставини як загрозу для свого життя та здоров'я, через бездіяльність правоохоронних органів 21.08.2024 уклала договір з ТОВ «ОХОРОНА-КОМПЛЕКС-ІЛЛІЧІВСЬК» №08/24 про надання послуг з охорони їй та її сину.

На виконання умов вищевказаного договору працівники вказаного охоронного товариства допомогли їй повернути сина згідно з рішенням суду.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, заяву заявниці, подану в інтересах малолітнього сина, задоволено частково.

Видано обмежувальний припис стосовно колишнього чоловіка заявниці строком на шість місяців, встановлено такі заходи тимчасового обмеження прав заінтересованої особи та покладено на нього такі обов'язки:

- заборонено наблизитися на 100 м до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалих осіб, а також до будь-якого іншого місця перебування постраждалих осіб;

- заборонено особисто і через третіх осіб розшукувати заявницю, малолітнього сина, якщо вони за власним бажанням перебувають у місці, невідомому кривднику, переслідувати їх та в будь-який спосіб спілкуватися з ними.

У задоволенні решти вимог відмовлено.

Рішення суду першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, мотивовано тим, що докази, надані на обґрунтування заявлених вимог, вказують, безумовно, на вчинення колишнім чоловіком психологічного насильства стосовно заявниці у розумінні норм Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», визначають ризики продовження чи повторного вчинення такого насильства та чинники й умови, які створюють або можуть створювати небезпеку для цієї особи, що є необхідною умовою для застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Під час вирішення питання про наявність підстав для видачі обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві.

Обмежувальний припис за своєю суттю не є заходом покарання особи (на відміну від норм, закріплених у КУАП та КК України), а є тимчасовим заходом, який виконує захисну та запобіжну функції і направлений на попередження вчинення насильства та забезпечення першочергової безпеки осіб з огляду на наявність ризиків, передбачених вищевказаним законом, до вирішення питання про кваліфікацію дій кривдника та прийняття стосовно нього рішення у відповідних адміністративних або кримінальних провадженнях.

Систематичність визначається з огляду на кількісний показник порушення правил співжиття протягом необмеженого проміжку часу. При цьому суттєвим є саме факт повторного вчинення одного й того самого правопорушення, що свідчить про те, що застосовані заходи впливу є безрезультатними.

Верховний Суд неодноразово звертав увагу, що у кожному конкретному випадку суди мають враховувати фактичні обставини справи та письмові докази, а заявник має довести факт вчинення фізичного та психологічного насильства відповідно до Закону.

Докази, що додаються до заяви про видачу обмежувального припису, мають стосуватися місця вчинення домашнього насильства, ризиків безпеки постраждалої особи, вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи, тобто докази мають стосуватися обґрунтованих побоювань з приводу того, що особа (кривдник) здатна вдаватися до небезпечних проявів домашнього насильства у будь-якому його вигляді – психологічному, фізичному, економічному тощо. Це можуть бути докази застосування психологічного насильства, приниження гідності, жорстокого поведіння з боку заінтересованої особи до заявника, катування, нелюдського поведіння, що передбачає спричинення сильних фізичних та душевних страждань, тривалість і системність протиправної поведінки кривдника та докази того, що останній не усвідомлює серйозності негативних наслідків своїх дій, продовжує агресивні дії відносно заявника, не бажає змінювати свою поведінку, а тому існує ризик продовження кривдником таких дій, а отже, і необхідність застосування обмежувального припису є обґрунтованою.

Як докази до заяви можуть додаватися, зокрема, протокол про адміністративне правопорушення, складений уповноваженою особою органів Національної поліції; терміновий заборонювальний припис стосовно кривдника, винесений працівником уповноваженого підрозділу поліції; обмежувальний припис, винесений судом у кримінальному провадженні; інші документи, які засвідчують факт насильства; витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Суди попередніх інстанцій встановили, що за фактом викрадення колишній чоловік заявниці дитини відкрив низку кримінальних проваджень. У вказаних кримінальних провадженнях заявниця є потерпілою.

Крім того, за фактом нанесення заявниці тілесних ушкоджень внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань у кримінальному провадженні №12022116230000183 від 18.04.2022 за ч. 1 ст. 125 КК України.

За фактом нанесення чоловікові заявниці тілесних ушкоджень її колишній чоловік вніс відомості до ЄРДР за №62023100120000245 від 05.06.2023 за ч. 1 ст. 125 КК України.

Також до ЄРДР внесено низку відомостей про вчинені кримінальні правопорушення за №120231050300001376 від 28.12.2023 за ч. 1 ст. 125 КК України, №12023100030003662 від 29.12.2023 за ч. 2 ст. 146 КК України, №12023100030003663 від 29.12.2023 за ст. 126-1 КК України. У вказаних кримінальних провадженнях заявниця та її матір визнано потерпілими.

Державні виконавці винесли постанови від 21.02.2022, від 20.04.2022 про накладення штрафу на заінтересовану особу за невиконання рішення суду у справі №759/1382/19.

У зв'язку з невиконанням заінтересованою особою рішення суду у справі №759/1382/19 та неповнення малолітнього сина матері головний державний виконавець до поліції подав заяву про вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності боржника.

Колегія суддів Верховного Суду погоджується з висновками апеляційного суду про те, що заявниця, звернувшись до суду, зокрема в інтересах малолітньої дитини, мала на меті вжиття заходів попередження вірогідного продовження чи повторення вчинення насильства з боку колишнього чоловіка, або спробу викрасти дитину від матері, отже, щоб запобігти настанню тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також шкоди для постраждалої особи, а тому видачу такого припису направлено на забезпечення першочергової безпеки дитини.

Колегія суддів Верховного Суду погоджується з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що заявниця довела наявність обставин, які відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» дають підстави для задоволення заяви про видачу обмежувального припису стосовно колишнього чоловіка на шість місяців і встановлення заходів тимчасового обмеження певних прав останнього, зокрема щодо спілкування з малолітнім сином.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127744435>.

2.1.7. Справи щодо інших сімейно-правових спорів

Постанова Верховного Суду від 21.05.2025 у справі №953/9454/23

Суди попередніх інстанцій не з'ясували, зокрема, бажання кожного з батьків, щоб дитина проживала почергово разом з кожним з батьків, наявність у кожного з батьків часу та можливостей, у тому числі фінансових, що дозволяє належним чином опікуватися дитиною.

Зробивши висновок про те, що застосування спільної фізичної опіки над дитиною відповідатиме її найкращим інтересам, суд не звернув уваги на те, що ані позивач, ані відповідачка не надали належних доказів на підтвердження чи спростування можливості та доцільності почергового проживання дитини з обома батьками, зокрема висновків відповідних фахівців, а отже, не перевірів, чи не матиме почергова зміна місця проживання негативного впливу на стан дитини.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом, у якому просив визначити місце проживання дітей із батьком. Позовні вимоги обґрунтовував тим, що із січня 2007 року він та відповідачка перебували в шлюбі, який рішенням суду від 02 лютого 2023 розірвано. За період їхнього шлюбу народилося двоє спільних дітей.

Вказував на те, що колишнє подружжя не в змозі дійти згоди щодо визначення місця проживання дітей. Зазначав, що сини під час сумісного проживання були ближче до нього та після припинення шлюбно-сімейних відносин більшу частину часу проживали з ним за власним бажанням, виражаючи повну згоду на проживання з батьком. Натомість мати не приділяла належної уваги розвитку, навчанню, лікуванню дітей, завдаючи прямої шкоди вихованню дітей.

Вважаючи, що визначення місця проживання дітей з матір'ю відповідатиме найкращим інтересам дітей, відповідачка подала зустрічний позов.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позовну заяву батька задоволено частково, а саме: визначено місце проживання старшого з синів разом з батьком, молодшого – почергово з кожним із батьків (двотижневий період). При цьому суд врахував вік і думку старшої дитини та можливість самостійно обирати, з ким із батьків він буде проживати.

Визначаючи місце проживання молодшої дитини та його почергове проживання з кожним із батьків, суд першої інстанції виходив з того, що батьки дитини проживають в одному місті, висловлюють бажання однаковою мірою піклуватися про свого малолітнього сина, кожен з них створив належні умови для проживання дитини, застосування моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дитини у зазначених обставинах сприятиме співпраці батьків і забезпечить належне виховання та задоволення потреб дитини. Доказів, які б свідчили про неможливість відновлення та підтримання належного емоційного контакту між матір'ю та дитиною або шкідливість таких контактів для дитини, не здобуто.

Постановою апеляційного суду рішення суду залишено без змін, апеляційний суд погодився з висновками районного суду, що кожен з батьків має право і обов'язок виховувати дітей, кожен з батьків висловив бажання піклуватися про свого малолітнього сина, вони проживають в одному місті, кожен з них створив належні умови для проживання дитини, тому суд вважав, що з урахуванням найкращих інтересів дитини застосування моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дитини у зазначених обставинах сприятиме співпраці батьків і забезпечить належне виховання та задоволення потреб дитини.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись з рішеннями судів попередніх інстанцій, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на порушення судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, просив скасувати рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду в частині визначення місця проживання малолітнього сина та ухвалити нове рішення про задоволення позовних вимог.

Верховний Суд касаційну скаргу задовольнив частково, а рішення суду першої інстанції в частині позовних вимог про визначення місця проживання малолітньої дитини направив на розгляд до суду першої інстанції.

На обґрунтування свого рішення зазначив, що сторони не зверталися з позовними вимогами про застосування моделі спільної фізичної опіки над дитиною (почергового проживання з кожним із батьків за відповідним графіком), не надали належних доказів на підтвердження чи спростування можливості та доцільності почергового проживання дитини з обома батьками, зокрема висновків відповідних фахівців, а отже, суд не перевірів, чи не матиме почергова зміна місця проживання негативного впливу на стан дитини.

Висновок суду першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, про застосування моделі спільної фізичної опіки над дитиною у цій справі при перегляді справи визначено як передчасний, оскільки під час вирішення питання щодо можливості встановлення спільної фізичної опіки суди, окрім загальних обставин, мають також враховувати: бажання кожного з батьків, щоб дитина проживала разом з ним, згоду на участь у її вихованні та піклуванні; наявність в обох батьків сталих відносин з дитиною та бажання останньої спілкуватися з обома батьками; відсутність обставин, зазначених у частині другій ст. 161 СК України, а також інших обставин, що можуть становити загрозу інтересам дитини; наявність у кожного з батьків часу та можливості, що дозволяє належним чином опікуватися дитиною; місце проживання кожного з батьків, що перебуває не далеко від звичайного місця проживання дитини (сформованих місць життєвих інтересів дитини) тощо (див.: постанову Верховного Суду від 16 лютого 2024 року у справі №465/6496/19). Суди попередніх інстанцій не з'ясували бажання кожного з батьків, щоб дитина проживала почергово разом з кожним із них, наявності у кожного з батьків часу та можливостей, у тому числі фінансових, що дозволяє належним чином опікуватися дитиною.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127701891>.

2.2. Практика Європейського суду з прав людини

26

СТАТТЯ 8 КОНВЕНЦІЇ (ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ)

N. S. v. the United Kingdom (№38134/20)

Обставини справи

Заявницею є одинока матір, яка потребувала підтримки психічного здоров'я. Її діти, Х та Y, народилися у 2002 та 2011 роках відповідно. Батько дітей був убитий у 2012 році, що мало значний вплив на заявницю та дітей. У 2013 році заявницю було затримано відповідно до Закону про психічне здоров'я. Діти були поміщені під захист поліції, а місцева влада розпочала провадження щодо опіки над її дітьми. У 2014 році дітей повернули під опіку заявниці та запровадили інтенсивну підтримку сім'ї. У 2015 році після рецидиву психічного стану заявниці місцева влада знову забрала її дітей і передала їх прийомним батькам. Заявниці дозволялося бачитися з дітьми одну годину на тиждень. Згодом місцева влада звернулася до Сімейного суду з клопотанням про видачу наказу про влаштування Y до родини.

10 січня 2017 року Сімейний суд постановив, щоб Х повернули під опіку заявниці, а Y влаштували до потенційних усиновлювачів. Заявниця звернулася до апеляційного суду за дозволом на подання апеляційної скарги за межами строку апеляційного оскарження рішення суду про влаштування Y до родини. Вона стверджувала, що наказ про влаштування було видано через нестабільність її психічного здоров'я, але зараз ситуація змінилася. 7 червня 2018 року апеляційний суд відмовив заявниці у дозволі на звернення з апеляційною скаргою, оскільки вона не навести жодної поважної причини пропуску строку на оскарження. 15 серпня 2019 року Сімейний суд видав наказ про усиновлення Y, відхиливши прохання заявниці видати замість нього більш обмежений наказ про спеціальну опіку, який би дозволив Y залишатися з майбутніми усиновлювачами, але не розривав би біологічних зв'язків. Заявниця скаржилася на порушення статті 8 Конвенції в контексті усиновлення Y.

Оцінка Суду

Суд погодився з твердженням заявниці про те, що відмова останній у видачі наказу про спеціальну опіку та видача наказу про усиновлення становили втручання в її право на повагу до сімейного життя за змістом пункту 1 статті 8 Конвенції. Оскільки законність заходу та наявність легітимної мети заявниця не оскаржувала, Суд визнав, що такий захід був застосований згідно із законом та переслідував легітимну мету захисту прав інших осіб, зокрема дитини Y. Отже, єдиним питанням для Суду було визначення того, чи був цей захід необхідним у демократичному суспільстві. Суд пояснив, що повага до єдності та возз'єднання сім'ї у випадку розлучення є невід'ємними аспектами права на повагу до сімейного життя за статтею 8 Конвенції. На владу покладається позитивний обов'язок вживати заходів для сприяння возз'єднанню сім'ї якомога швидше у випадку встановлення публічного піклування, що обмежує сімейне життя. Із часом цей обов'язок компетентних органів буде посилюватися з урахуванням необхідності розглядати найкращі інтереси дитини. Необхідно зробити все можливе для збереження особистих стосунків і, де це доречно, для «відновлення» сім'ї. Роль влади також полягає в тому, щоб допомагати батькам, які зазнають труднощів, надавати їм настанови щодо їхніх контактів з органами опіки та консультувати їх, *inter alia*, щодо подолання таких труднощів. Влада повинна проявляти особливу пильність та забезпечувати посилений захист, коли йдеться про вразливих батьків.

Однак Суд визнав, що обов'язок сприяти возз'єднанню та відновленню сім'ї не є необмеженим. Коли з моменту первинного взяття дитини під державну опіку минув значний період часу, інтерес дитини не змінювати знову її фактичну сімейну ситуацію може переважити інтерес у возз'єднанні сім'ї.

Суд наголосив на існуванні широкого консенсусу, у тому числі в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, що стосуються сімейного життя дітей, їхні найкращі інтереси є першочерговими. У найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку у безпечному та захищеному середовищі, підтримування її зв'язків із сім'єю, за винятком випадків, коли сім'я виявилася особливо непридатною. Тому якщо збереження сімейних зв'язків завдаватиме шкоди здоров'ю та розвитку дитини, один із батьків не має права за статтею 8 наполягати на збереженні таких зв'язків.

Однак для того, щоб дитину було розлучено із сім'єю, недостатньо показати, що дитину можна було б помістити в більш сприятливе середовище для її виховання. Відповідно сімейні зв'язки можуть бути розірвані лише за виняткових обставин. Межі свободи розсуду, що надається компетентним національним органам влади, будуть залежати від характеру питань та серйозності інтересів, що перебувають під загрозою. Суд вказав, що влада має широку свободу розсуду при оцінці необхідності взяття дитини під опіку. Більш суворий контроль потрібен щодо будь-яких обмежень надалі, таких як обмеження права батьків на доступ, і будь-яких правових гарантій, призначених для забезпечення ефективного захисту права батьків та дітей на повагу до їхнього сімейного життя, оскільки такі обмеження надалі несуть у собі небезпеку фактичного скорочення сімейних відносин між батьками та малолітньою дитиною.

Щодо процесу ухвалення відповідних рішень необхідно визначати з огляду на конкретні обставини справи та серйозний характер таких рішень, чи були батьки залучені до цього процесу достатньою мірою, щоб захист їхніх інтересів був забезпечений належним чином і щоб вони мали можливість повною мірою представити свою справу. Необхідність повного залучення батьків до процесу ухвалення рішень є ще більшою, коли провадження може завершитися рішенням про відібрання дитини від її біологічних батьків та її влаштування до іншої родини. Суд зазначив, що після видання наказу про влаштування Y до іншої родини у грудні 2016 року, коли дитині було п'ять років і вона вже проживала з майбутніми усиновлювачами, наступні контакти із заявницею припинилися, і остання не оскаржувала відсутність заходів для їх відновлення.

Розглядаючи справу про усиновлення в липні – серпні 2019 року, Сімейний суд, керуючись найкращими інтересами дитини, прямо посилався на необхідність виховання у біологічній сім'ї, якщо це можливо, та проаналізував контрольний список добробуту 2002 року. Суд зазначив у справі «Y.C. проти Сполученого Королівства» (Y.C. v. the United Kingdom) №4547/10, § 135, 13 березня 2012 року, що міркування, наведені в контрольному списку добробуту 2002 року, загалом відображали різні елементи, властиві оцінці необхідності відповідно до статті 8 заходу щодо влаштування дитини на усиновлення. Суд підкреслив, що оцінка підстав для усиновлення має враховувати реальну ситуацію на момент розгляду справи, коли восьмирічний Y вже три роки проживав у новій сім'ї, демонструючи відсутність прив'язаності до заявниці та потребу у стабільності. Суд не мав повноважень перевіряти обґрунтованість наказу про влаштування до родини, але зауважив, що він підтвердив відсутність перспектив возз'єднання сім'ї. Ухвалюючи рішення про усиновлення, суддя також врахував складні потреби Y, які вимагали кваліфікованого виховання, та нерозуміння заявницею цих потреб. Можливість спеціальної опіки було ретельно розглянуто, але відхилено через ризик втручання заявниці та невідповідність потребам дитини у стабільності та постійності, підтвердженим незалежними оцінками психолога та соціального працівника, призначеними судом перед ухваленням рішення. Водночас Суд не визнав доведеним аргумент заявниці щодо винятково великої кількості усиновлень беззгоди батьків у Сполученому Королівстві.

Висновок

Відсутність порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Рішення в цій справі ухвалене Палатою 25 березня 2025 року та набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

Обставини справи

Заява стосувалася невдалого виселення, ініційованого заявницею — єдиною власницею житлового будинку, проти родин її дорослих дітей (двох подружніх пар із чотирма неповнолітніми дітьми). За словами заявниці, вони систематично змушували її залишити будинок і переїхати до іншого місця проживання через неможливість мирного спільного проживання. Посилаючись на статті 6 і 8 Конвенції, а також на статтю 1 Першого протоколу до Конвенції, заявниця стверджувала, що національне законодавство, як його було витлумачено та застосовано судами у її справі, непропорційно обмежило її можливість повною мірою розпоряджатися своєю власністю з метою використання її як власного дому без шкоди, спричиненої небажаними співмешканцями. Від неї фактично вимагалось продовжувати забезпечувати житлом своїх дорослих дітей та їхні родини без надання їй ефективного механізму для належного врівноваження конфліктних інтересів. Крім того, заявниця стверджувала, що національні суди не надали належної відповіді на її ключові аргументи. Зокрема, вона зазначила, що суди проігнорували той факт, що вона була літньою жінкою зі слабким здоров'ям, страждала на низку захворювань і неодноразово намагалася налагодити мирне спільне проживання з родинами своїх дітей до того, як звернулася з позовом про виселення. Ці спроби зазнали невдачі, оскільки відповідачі, маючи альтернативне житло, систематично її ображали, погрозували та переслідували. Крім того, вони обмежували її доступ до зручностей у будинку та здійснювали різноманітні перепланування й зміни у майні без її згоди як єдиного власника.

Оцінка Суду

ЄСПЛ встановив, що предметом розгляду у справі є насамперед дії та бездіяльність національних судів, які не вжили всіх необхідних заходів для захисту прав заявниці, вирішивши справу на підставі положень Житлового кодексу, які фактично зобов'язували її надавати житло небажаним особам, з якими вона вже не підтримувала родинних стосунків, що поклато на неї непропорційний тягар. Суд визнав, що більшість скарг заявниці мають розглядатися саме в межах положень статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Хоча заявниця посилалася на статтю 6 Конвенції (право на справедливий суд), Суд обмежив її розгляд виключно питаннями, що стосуються захисту майнових прав, оскільки інші скарги, зокрема про тривалість провадження, були подані пізніше й визнані такими, що виходять за межі первинної заяви.

Окрім того, Суд зазначив, що скарги заявниці на поведінку співмешканців виходять за межі її первинної заяви за статтею 8 Конвенції, зауваження якої були зосереджені на стверджуваних обмеженнях її доступу до будинку та користування ним. Тому Суд вважав, що нові твердження заявниці не можуть розглядатися як деталізація її початкових скарг, і тому вони були визнані такими, що вийшли за межі предмета цієї заяви. Щодо стверджуваного порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції Суд зазначив, що провадження, ініційоване заявницею, мало цивільний характер і стосувалося спору між приватними особами: її дочкою і сином та їхніми подружжями як відповідачами. У зв'язку із цим Суд повторив, що держава має позитивне зобов'язання вживати необхідних заходів для захисту права власності, особливо коли існує прямий зв'язок між заходами, яких заявник може законно очікувати від влади, та ефективним користуванням своїм майном, навіть у випадках, коли йдеться про судовий спір між приватними особами. Це позитивне зобов'язання передбачає забезпечення того, щоб у правовій системі держави право власності було захищене законом і щоб потерпіла сторона мала належні засоби правового захисту, зокрема можливість домогатися компенсації за завдану шкоду. Необхідні і відновлювальні заходи можуть бути як превентивними, так і широкими, особливо в ситуації, коли держава повинна враховувати конкуруючі приватні інтереси.

Щодо заходів відновлення ситуації держави зобов'язані забезпечити судові процедури, які пропонують необхідні процесуальні гарантії та, таким чином, дозволяють національним судам і трибуналам ефективно та справедливо вирішувати будь-які спори між приватними особами.

Суд зазначив, що під час ініціювання провадження про виселення заявниця посилалася як на положення Житлового кодексу, так і на положення Цивільного кодексу. Проте національні суди зосередилися виключно на положеннях Житлового кодексу й ухвалили рішення не на користь заявниці. У судових рішеннях не було надано жодного пояснення, чому суди не розглянули вимоги заявниці з огляду на положення Цивільного кодексу, на які вона чітко й послідовно посилалася. Не було також зазначено, чи один із цих кодексів мав вважатися спеціальним (*lex specialis*) щодо іншого або непридатним до застосування з якоїсь причини. У цьому зв'язку Суд зауважив, що відповідно до постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ 2014 року суди зобов'язані з'ясувати юридичну природу справи, яка розглядається, і не можуть відхиляти позов лише на тій підставі, що позивач послався на положення закону, які в конкретному випадку нібито не підлягають застосуванню. У тій самій постанові також зазначено, що правовідносини, які виникають у зв'язку зі спільним проживанням власника майна з членами його сім'ї, слід вважати сервітутними та такими, що регулюються Цивільним кодексом, а не Житловим кодексом. З огляду на те, що в українській правовій системі постанови Пленуму Верховного Суду мали авторитетне значення для судів нижчих інстанцій, і що зазначена постанова діяла на момент розгляду позову заявниці, видається, що національні суди мали б надати належну увагу положенням Цивільного кодексу, незалежно від того, чи заявниця прямо на них посилалася. Однак ні національні суди, ні Уряд у своїх зауваженнях не надали пояснень, чому такий підхід не було застосовано.

Окрім того, щодо заперечення Уряду про невичерпання національних засобів захисту заявником Суд нагадав, що правило вичерпання існує для того, аби надати національним органам влади, особливо судам, шанс запобігти або виправити стверджуване порушення Конвенції. Це правило має застосовуватися з певною мірою гнучкості та без надмірного формалізму, враховуючи контекст захисту прав людини. Зокрема, якщо доступно більше одного потенційно ефективного засобу правового захисту, то заявник повинен використати лише один із них. Дійсно, коли було зроблено спробу використати один засіб правового захисту, використання іншого засобу правового захисту, який має по суті ту саму мету, не є обов'язковим. Беручи до уваги той факт, що первинний позов заявниці про виселення був поданий відповідно до положень як Житлового, так і Цивільного кодексу, але був відхилений без будь-яких пояснень щодо того, чому не було застосовано Цивільний кодекс, а також враховуючи, що друга спроба заявниці домогтися виселення не призвела до ухвалення рішення протягом більш ніж чотирьох років, Суд висунув про неможливість стверджувати, що заявниця не вичерпала національні засоби юридичного захисту. Суд зазначив, що відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду від 1985 року «систематичне» може означати навіть «повторне» порушення (тобто двічі) правил спільного проживання і що при розгляді цієї категорії справ можуть братися до уваги різні форми запобіжних заходів та заходи, пов'язані з громадським тиском. Хоча національні суди посилалися на цю постанову у своїх рішеннях, з наведеної ними аргументації незрозуміло, чому численні скарги заявниці не можуть розглядатися як ознака «систематичного» порушення. Хоча до завдань Суду не входить розгляд окремих фактичних або юридичних помилок у рішеннях національних судів, у цій справі вони видалися явно необґрунтованими за відсутності навіть стислої аргументації з вищезазначених питань. Зрештою ЄСПЛ відзначив, що положення Житлового кодексу, застосовані у справі заявниці, були прийняті (і залишилися практично незмінними) у 1983 році, коли Україна була частиною Радянського Союзу і перебувала під політичним і соціальним режимом, який не визнавав право на мирне володіння майном, що захищається Конвенцією.

Протягом більшої частини історії Радянського Союзу житло приписувалося фізичним особам державними органами з незначною увагою до права приватної власності. у зв'язку із цим Суд звернув увагу на позицію Верховного Суду у рішенні від 2020 року про те, що застосування положень Житлового кодексу 1983 року у регулюванні житлових відносин «не відповідає сучасним реаліям та існуючим суспільним відносинам» і що має застосовуватися Цивільний кодекс України як більш сучасний, кодифікований акт законодавства. Також Суд відзначив, що своїми рішеннями національні суди по суті поклали на заявницю дуже важкий тягар, попри її беззаперечне право власності та надані нею докази щодо її житлових потреб і поведінки відповідачів, при цьому не зробивши жодної спроби оцінити баланс інтересів сторін.

З огляду на вищезазначене Суд не погодився з тим, що у цій справі національні суди виконали свій позитивний обов'язок за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції – вирішувати спори про приватну власність у спосіб, який не є свавільним або явно необґрунтованим. Тому ЄСПЛ дійшов висновку про порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Щодо стверджуваного порушення статті 8 Конвенції

Суд вказав, що поняття «житло» у значенні статті 8 Конвенції є автономним. Питання про те, чи є певне майно «житлом», залежить від фактичних обставин кожної конкретної справи, зокрема від наявності достатнього та постійного зв'язку з певним місцем. Крім того, тривалість тимчасового чи постійного проживання, регулярна відсутність або використання об'єкта лише для короткострокового перебування — навіть лише для зберігання особистих речей — не виключають існування достатнього і постійного зв'язку з певним місцем проживання, яке все ще може вважатися «житлом» у розумінні статті 8 Конвенції. У зв'язку із цим Суд визнавав навіть другорядні місця проживання такими, що підпадають під визначення «житла», попри те, що зв'язок заявників із відповідним приміщенням міг бути слабшим, ніж у випадку осіб, які фактично там мешкають. У цій справі заявниця була зареєстрованою власницею будинку, проживала в ньому з 1976 до 1982 року та з 1992 до 1995 року, продовжувала отримувати рахунки за комунальні послуги, а з 2010 року вона намагалася відновити доступ до будинку та повне володіння ним, щоб використовувати його як своє основне місце проживання, але не могла цього зробити, оскільки її діти та їхні сім'ї заважають їй мирно там жити. За цих обставин було б парадоксально визнати, що саме ситуація, на яку заявниця скаржиться, — ймовірно порушення прав заявниці, оскільки органи влади не жили заходів, щоб дозволити їй назавжди повернутися до будинку, який вона вважала своїм житлом, — мала призвести до заперечення того, що будинок був її «житлом» у значенні статті 8 Конвенції.

З огляду на вищезазначене і навіть якщо зв'язок між заявницею та будинком можна було б вважати слабшим через події, на які вона скаржилася, ЄСПЛ вказав, що за конкретних обставин цієї справи будинок у Бучі можна вважати «житлом» заявниці для цілей статті 8 Конвенції. Суд повторив, що гарантії, надані статтею 8 Конвенції, і зокрема право на повагу до житла, мають центральне значення для ідентичності, самовизначення, фізичної та моральної цілісності людини, підтримки стосунків з іншими та стабільного й безпечного місця в громаді. Житло, зазвичай, є місцем, де людина повинна почуватися безпечно та захищеною від небажаної уваги та вторгнення. Це стосується не лише фізичних вторгнень, таких як несанкціоноване проникнення, але й різних незручностей, таких як шум або запахи, та інших форм втручання, які позбавляють мешканців можливості спокійного, безперешкодного користування зручностями їхнього житла. Спільне проживання в одному житлі з непроханими особами створює значні наслідки для недоторканності приватного життя особи та інших інтересів, що захищаються статтею 8 Конвенції. Відповідно, якщо Держава-член встановлює правову систему, що зобов'язує приватну особу з тих чи інших причин ділити своє житло з особами, які не належать до її домогосподарства, вона повинна передбачити належне нормативне регулювання та необхідні процесуальні гарантії, які дозволять усім зацікавленим сторонам захистити свої інтереси, гарантовані Конвенцією.

ЄСПЛ виснував, що національні суди не врахували вразливого становища заявниці (літньої жінки, яка намагалася повернутися у власне житло) та не забезпечили ефективного й справедливого вирішення спору.

Висновок

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції (захист власності). Рішення в цій справі ухвалене Палатою 27 березня 2025 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

Джерело: Огляд рішень Європейського суду з прав людини (березень 2025 року) / Відп. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Ю. В. Місько, Д. О. Мудрак, Т. Р. Цибульська, Д. О. Штода, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2025. – 53 с. <https://cutt.ly/NrABsRDa>.

VAN SLOOTEN v. the Netherlands (№45644/18)

Обставини справи

Справа стосувалася скарги на рішення про позбавлення заявниці батьківських прав щодо її дитини, якій на момент прийняття цього рішення було два роки і десять місяців. Заявниця в цій справі, *Nathanie Sugandhi Sumithra van Slooten*, мала виключне право на здійснення батьківських прав щодо своєї доньки з моменту її народження в серпні 2014 року. Заявниця та її донька проживали в кількох місцях у соціальному житлі, організованому надавачем соціальних послуг. Оскільки до і після народження повідомлялося про випадки домашнього насильства між заявницею та батьком дитини, надавач соціальних послуг домовився з батьками про те, що вони можуть бачитися лише під наглядом, а також у присутності дитини. Однак батьки порушували цю домовленість, що інколи призводило до нових випадків домашнього насильства. У зв'язку із цим у серпні 2015 року Рада з питань догляду та захисту дітей (*Raad voor de Kinderbescherming*) (далі – Рада) почала розслідування. У вересні 2015 року заявниці та її дитині було надано тимчасове житло, призначене для утримання осіб у надзвичайних обставинах. Рада висловила серйозну стурбованість нестабільним сімейним середовищем дитини і здатністю її матері доглядати за нею. Попри те, що Рада зауважила, що дитина виглядає доглянутою і що між нею та заявницею існують теплі стосунки, вона висловила занепокоєння щодо психічного здоров'я заявниці, її відмови співпрацювати з надавачами соціальних послуг і пов'язаних із цим численних змін місця проживання. Рада звернулася до регіонального суду з проханням встановити нагляд строком на один рік. Після того, як заявниця покинула тимчасове житло, органи влади звернулися з проханням про ухвалення рішення про термінове встановлення опіки над дитиною, яке було задоволено регіональним судом. Дитину влаштували в прийомну сім'ю на два тижні, а заявниці дозволили бачитися з нею під наглядом.

Пізніше дію рішень про встановлення опіки та про побачення під наглядом було продовжено суддею у справах дітей, який встановив, що заявниця відмовилася співпрацювати зі службами догляду та підтримки, зокрема не погодившись на їхню пропозицію влаштувати її до спеціальної клініки для матерів і дітей для оцінки її батьківських здібностей. Через чотири місяці після ухвалення рішення про встановлення опіки над дитиною сертифікований заклад із захисту молоді (*Gecertificeerde Instelling — GI*) повідомив заявниці, що вважає, що майбутнє дитини більше не пов'язане з нею через її відмову співпрацювати. Спроби заявниці оскаржити рішення про встановлення опіки та повернути дитину, включно з її пропозицією про альтернативну оцінку її батьківських здібностей, виявилися безуспішними. У червні 2017 року заявницю було позбавлено батьківських прав. Суд визнав, що прийнятний строк для досягнення возз'єднання дитини та матері сплив. Він також зазначив, що позбавлення заявниці батьківських прав відповідало інтересам дитини, щоб забезпечити стабільність і безперервність її виховання в прийомній сім'ї. Апеляційний суд відхилив апеляційну скаргу заявниці.

Вона не оскаржувала це рішення до Верховного Суду Нідерландів. До ЄСПЛ заявниця скаржилася за статтею 8 Конвенції на те, що рішення про позбавлення батьківських прав було ухвалено без розслідування її батьківських здібностей і ґрунтувалося виключно на тому, що її дитина добре почувалася в прийомній сім'ї.

Оцінка Суду

Для цілей розгляду цієї справи ЄСПЛ наголосив, що єдність сім'ї та возз'єднання сім'ї у разі розлучення є невід'ємними складовими права на повагу до сімейного життя. Так, якщо провадження щодо встановлення опіки обмежує сімейне життя, на органи влади покладається позитивний обов'язок вжити заходів для сприяння возз'єднанню сім'ї, щойно це стане можливо (див. *Strand Lobben and Others v. Norway* [GC], №37283/13, від 10 вересня 2019 року, *K. and T. v. Finland* [GC], №25702/94, § 178, ECHR 2001-VII). У випадках, коли інтереси дитини й інтереси батьків суперечать один одному, стаття 8 вимагає від національних органів влади встановити справедливий баланс, і при встановленні такого балансу особливу увагу слід приділяти найкращим інтересам дитини, які залежно від їхнього характеру й серйозності можуть переважати інтереси батьків.

Однак, як правило, найкращі інтереси дитини вимагають збереження зв'язків дитини з її сім'єю, за винятком випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною, оскільки розірвання таких зв'язків означає відрив дитини від її коріння. Звідси випливає, що сімейні зв'язки можуть бути розірвані лише у виняткових випадках, і що необхідно зробити все можливе, щоб зберегти особисті стосунки та в разі необхідності «відновити» сім'ю (див. згадане вище *Strand Lobben and Others v. Norway*, §§ 206–07). Будь-який захід щодо встановлення тимчасової опіки має відповідати кінцевій меті возз'єднання біологічних батьків і дитини (див. *K.O. and V.M. v. Norway*, №64808/16, § 60, від 19 листопада 2019 року). Позитивний обов'язок щодо вжиття заходів для сприяння возз'єднанню сім'ї щойно це стане можливо починає все більшою мірою покладатися на компетентні органи влади з моменту початку перебування дитини під опікою, проте завжди при дотриманні балансу з урахуванням обов'язку враховувати найкращі інтереси дитини. Крім того, зв'язки між членами сім'ї та перспективи їхнього успішного возз'єднання неминуче послаблюються, якщо їм перешкоджають у легкому й регулярному спілкуванні одне з одним (див. згадане вище *Strand Lobben and Others v. Norway*, § 208). Утім, коли з моменту взяття дитини під опіку держави минув значний проміжок часу, інтерес дитини в тому, щоб її фактичне сімейне становище знову не змінилося, може переважати інтерес батьків у возз'єднанні сім'ї (див. згадане вище рішення у справі *K. and T. v. Finland*, § 155). Питання щодо того, чи було належним чином забезпечено захист інтересів батьків при прийнятті рішення, залежить від конкретних обставин кожної справи (див., наприклад, *Sommerfeld v. Germany* [GC], №31871/96, § 68, ECHR 2003-VIII (витяги)). Насамперед ЄСПЛ зазначив, що ця справа по суті стосується способу, яким національні органи влади, включно із судами, встановили баланс між інтересами сторін. ЄСПЛ зауважив, що у своєму рішенні про позбавлення заявниці батьківських прав регіональний суд приділив значну увагу тому факту, що дитина була вразливою і потребувала стабільності. Однак ані в рішенні суду, ані в звітах Ради не містилося поглибленого аналізу характеру цієї вразливості, попри те, що з огляду на серйозність питань, органи влади мали б детальніше оцінити вразливість дитини під час розгляду справи (див., *mutatis mutandis*, згадане вище *Strand Lobben and Others v. Norway*, § 224). Крім того, і що ще важливіше, ЄСПЛ зазначив, що клопотання Ради про позбавлення заявниці батьківських прав було подано 9 березня 2017 року (див. пункти 26 і 27 рішення), тобто менш ніж через півтора року після дати, коли дитину було взято під опіку (див. пункт 11 рішення), з рішення Апеляційного суду від 27 березня 2018 року (див. пункт 32 рішення), у якому він посилався на своє рішення від 28 червня 2016 року (в підпункті 5.5), впливало, що на дату прийняття цього рішення, тобто менш ніж через рік після взяття дитини під опіку, вже було підтверджено, що метою більше не було возз'єднання сім'ї, оскільки «прийнятний строк» закінчився.

Обґрунтування закінчення «прийнятного строку» в цій справі ґрунтувалося переважно на відмові матері від співпраці (див. пункти 16, 29 та 32 рішення). Незважаючи на те, що під час провадження щодо встановлення опіки заявниці було надано можливість подати альтернативний план для оцінки її батьківських здібностей (див. пункт 19 рішення), видається, що всі практичні спроби домогтися возз'єднання дитини із заявницею були припинені в лютому 2016 року — тобто лише через чотири місяці після взяття дитини під опіку — після рішення GI про те, що майбутнє дитини більше не пов'язане із заявницею, а пов'язане з прийомною сім'єю (див. пункт 16 рішення).

ЄСПЛ також зазначив, що заявниця кілька разів відмовлялася від належної співпраці з GI та не погодилася на госпіталізацію до спеціальної клініки для матерів і дітей (див. пункти 16, 17 і 21 рішення). Це справді перешкоджало просуванню розслідування її батьківських навичок і не сприяло ні її справі, ні ситуації її доньки. Водночас у матеріалах справи немає жодних ознак того, що заявниця, яка сама була вразливою особою й, очевидно, втратила довіру до опікуна, призначеного GI (див. пункт 32 рішення, підпункт 5.5), не допускала інших варіантів проведення такого розслідування. Крім того, звіти Ради вказували на те, що між заявницею та її дитиною існував зв'язок, що заявниця піклувалася про доньку і проявляла до неї любов (див. пункти 9 та 29 рішення). З огляду на зазначене ЄСПЛ вважав, що замість того, щоб серйозно розглянути можливість возз'єднання дитини із заявницею (див., зокрема, і *mutatis mutandis*, згадане вище *Strand Lobben and Others v. Norway*, § 220), GI та Рада, а також суди, що розглядали їхні клопотання, відмовилися від возз'єднання сім'ї як кінцевої мети на дуже ранній стадії, без належної оцінки батьківських навичок заявниці й без належного обґрунтування того, чому кінцева мета возз'єднання більше не відповідала найкращим інтересам дитини. Ці міркування були достатніми для того, щоб ЄСПЛ зміг дійти висновку, що у процесі провадження, яке призвело до ухвалення рішення про позбавлення заявниці батьківських прав, не було надано достатньої ваги захисту сімейного життя заявниці та її дитини. Відповідно, було порушення статті 8 Конвенції.

Висновок

Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Рішення в цій справі ухвалене Палатою 15 квітня 2025 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

Джерело: Огляд рішень Європейського суду з прав людини (квітень 2025 року) / Відп. за вип.: О.Ю.Тарасенко, Д. О.Мудрак, А. А.Петренко, Т. В.Простибоженко, Т. Р.Цибульська, Д. О.Штода, Ю. В.Місько, Р. Ш.Бабанли. Київ, 2025. – 69 с. <https://cutt.ly/NrABnqE7>.

III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ

3.1. Дисертації

Стоматов Е.Г. «Кримінально-правова охорона приватного та сімейного життя людини в Україні»

Дата захисту: 26.05.2025.

Місце захисту: Класичний приватний університет.

Автореферат: <https://surl.lu/whsulf>

Дисертація: <https://surl.lu/nrixki>

«Теорія і практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні»

Дата захисту: 18.04.2025.

Місце захисту: Одеський державний університет внутрішніх справ.

Автореферат: <https://surl.li/slmnpk>

Дисертація: <https://surl.cc/hdyfle>

3.2. Публікації, які не належать до розряду наукових

Олена Максименко

Три варіанти взяти українцям шлюб у Чехії»

Посилання: <https://surl.cc/paaqmo>

Юрій Бабенко

«Зловживання боргами та розписками під час поділу майна подружжя: як протидіяти»

Посилання: <https://surl.li/egqond>

Ольга Розгон

«Доцільність позбавлення батьківських прав, що відповідатиме інтересам дитини»

Посилання: <https://surl.li/hmtryh>



НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

Ми дуже цінуємо ваш час, тому хочемо поінформувати про **телеграм канал НААУ**, на якому лише актуальні новини та заплановані заходи – <https://t.me/InfoUNBA>

Також у вас є можливість першими дізнаватися про всі акредитовані навчальні заходи, цікаві статті колег та огляд правових позицій ВС за допомогою телеграм каналу **Вищої школи адвокатури НААУ** – <https://t.me/hsaorgua>